

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Історичний факультет

Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук

Кваліфікаційна робота
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА
У КОНТЕКСТІ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

Спеціальність 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Освітня програма «Середня освіта (Історія)»

Здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Пилипів Софії Миколаївни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
доктор історичних наук, професор
Куций Іван Петрович

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат історичних наук, доцент
Федорів Ірина Олегівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1: ІСТОРИОГРАФІЯ, АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1 Історіографія дослідження	6
1.2 Джерельна база дослідження.....	7
1.3 Методологія дослідження	9
РОЗДІЛ 2: НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ТА ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА В СОЦІАЛЬНОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЯХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	12
РОЗДІЛ 3: ОСВІТНЬО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА	16
РОЗДІЛ 4: ВНЕСОК ІВАНА ОГІЄНКА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА	29
РОЗДІЛ 5: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА	39
РОЗДІЛ 6 : СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА У СФЕРІ ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ...58	
6.1 Українські духовно-релігійні традиції у науково-дослідницьких та публіцистично-популяризаторських працях Іван Огієнка.....	58
6.2 Проблематика церковного розколу християнства 1253 року у науковій спадщині І.Огієнка.....	61
6.3 Іван Огієнко як дослідник церковно-унійного процесу та Берестейської церковної унії 1596 року.....	64
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Іван Огієнко, як дослідник, історик, культуролог займає вагоме місце у розвитку української гуманітаристики. На початку ХХ століття, у добу національного відродження, вчений був лідером, який поширював духовний та культурний аспекти у життя українців, визначав першість у національному розвитку та формував засади функціонування освіти та Церкви. Різносторонність вченого проявлялась в мовознавстві, історії, педагогіці, та богословській діяльності. Іван Огієнко залишив спадщину, яка висвітлює процеси становлення та розвитку мовознавства, педагогіки, книгодрукування та історії Української Православної Церкви.

У сьогоденнішніх реаліях, боротьби України за державність, особливо важливо повертатись до постатей, які зуміли поєднати та передавати іншим свою громадянську позицію, духовність та наукові погляди. Дослідник був одним із тих науковців, які інтерпретували свої ідеї і пов'язали їх як і з наукою, так і з реальним життям. Вивчення діяльності І.Огієнка дозволить простежити динаміку його розвитку та діяльності, як науковця та вплив на суспільство. Такий аналіз також допоможе пролити світло на ключові аспекти формування української національної свідомості в ХХ столітті. В цьому полягає **актуальність нашого дослідження.**

Об'єктом дослідження є науково-історична, педагогічна та публіцистична спадщина Івана Огієнка а також його життєвий шлях.

Предметом дослідження є внесок Івана Огієнка у розвиток гуманітарних галузей української науки ХХ століття.

Мета дослідження – комплексно дослідити місце та роль діяльності та науково-популярної спадщини Івана Огієнка у розвитку гуманітарних галузей української науки. В рамках загальної мети поставлено такі першочергові **завдання:**

- окреслити стан дослідження проблеми;
- охарактеризувати специфіку джерельної бази;

- здійснити комплексний аналіз публіцистичної та науково-дослідницької спадщини І.Огієнка в контексті гуманітарних студій.
- охарактеризувати основні напрями його наукової, церковної, педагогічної та культурологічної діяльності.
- з'ясувати роль Огієнка у генезі українського мовознавства. Вивчити особливості І.Огієнка як педагога, викладача та освітнього діяча.
- окреслити внесок І.Огієнка у вивчення історії книгодрукування
- здійснити розгорнутий історіографічний аналіз церковно-історичних студій вченого.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає насамперед у тому, що ми вперше комплексно аналізуємо науково-дослідницьку та популярну спадщину І.Огієнка у такому широкому міждисциплінарному спектрі: мовознавства, церковно-історичної, педагогічної, культурологічної та видавничої. Дослідження переосмислює значення його досліджень для сучасного наукового середовища.

Здійснене нами дослідження дозволяє по новому оцінити внесок цієї постаті у розвиток української гуманітаристики. Також наше дослідження дасть змогу істотно доповнити концептуальні та фактологічні положення із історії української історіографії, церковної історії, історії книгодрукування, мовознавства, культурології тощо.

Хронологічні рамки охоплюють кінець ХІХ століття і до 1970-их років. Нижня хронологічна межа (1890-і роки) зазначається роками навчання І.Огієнка та початком його активної громадської роботи. Верхня хронологічна межа 1970-і роки визначається відходом І.Огієнка від активної публічної, громадської та науково-дослідницької роботи.

Практичне значення роботи полягає насамперед в тому, що зібрані та проаналізовані матеріали та висновки, можуть бути використані у процесі створення цілісної біографії й написанні науково-популярних праць про цю постать. Також матеріали роботи, можуть бути використані у навчальному

процесі при створенні курсів та написанні підручників та посібників з історії України, історії української історіографії, релігієзнавства та культурології.

Апробація роботи.

За темою кваліфікаційної роботи опубліковано 2 статті у наукових збірниках. Також авторкою роботи було здійснено виступ на молодіжній науковій конференції.

Структура роботи визначена метою та завданнями дослідження і складається з вступної частини (Вступ), основної частини (6 розділів), підсумкової частини (Висновки), списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1: ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Іван Огієнко, відомий також під церковним ім'ям митрополит Іларіон, як громадський діяч, педагог, історик був сферою інтересів багатьох дослідників ХХ – початку ХХІ століття. Зокрема, його наукова спадщина залишається вагомим надбанням у науковому середовищі. На фоні цього, існували лише праці науковців, які досліджували окремі доробки І.Огієнка і виникла необхідність дослідити усі аспекти його спадщини в науковому, педагогічному, видавничому та релігійному спрямуванні. Серед таких праць окреме місце відводиться М. Тимошику, який з культурологічного ракурсу вивчав життя та діяльність І.Огієнка. У монографії «Голгофа Івана Огієнка» [6] дослідник детально подає ученого, підкреслюючи його чільне місце у формуванні української гуманітарної традиції. Вчений демонструє наукову сферу вподобань, на його здатності зберегти українську ідентичність в умовах еміграції, а також на суттєвому значенні його видавничої та перекладацької роботи.

Суттєвий внесок у вивчення епістолярної спадщини митрополита зробив дослідник о. Ю. Мицик, який був впорядником та видавцем масштабної праці «Листування митрополита Іларіона» [2]. Цілісний матеріал з цієї теми, сучасним науковцям дозволив повноцінно охарактеризувати особистий досвід ученого, його погляди, переживання та мережу контактів у еміграції. Наступною вченою, яка всесторонньо розкриває особистість вченого є Л. Пилипенко у праці «Освітнянська та наукова діяльність Івана Огієнка» [1]. Дослідниця зазначає формування його впливу на українську освіту, а саме створення навчальних курсів, програм, підручників та проведення навчання українською мовою у період національної революції 1917–1921 рр. За її переконаннями, постать діяча стала нероздільною частиною державотворчого процесу того часу.

Вагомим є доробок дослідниці Н. Шеремети, яка характеризувала внесок вченого у поширення українського друкарства [30]. Вона зазначала, що

фундаментальна праця науковця з цієї тематики здійснила триумф серед дослідників, оскільки формувала ґрунтовні уявлення про еволюцію друку на українських землях.

Не можемо оминати увагою відомого мовознавця П. Кононенка [14] автора, який вивчав історію української літературної мови в інтерпретаціях І.Огієнка. У цьому контексті праці вченого – «Історія української літературної мови», «Двоїна української мови», «Наука про рідномовні обов'язки» розглядаються як етап становлення української мовної науки ХХ ст. Педагогічний внесок вченого розкривають сучасні дослідники, зокрема : Р.Михайлишин аналізує дидактичні пріоритети в його спадщині [16]; О.Ткачук – значення ідей ученого у підготовці вчителя [18]; С.Вітвицька – концепцію родинного виховання [20]. Такі дослідження формують цілісну картину бачень вченого, щодо поєднання педагогіки і духовності.

Зверталась до науково-релігійної спадщини вченого О.Панько, яка висвітлила її у своїй статті «Берестейська унія в оцінках І.Огієнка (митрополита Іларіона)»[53]. На переконання дослідниці, вчений прагнув здійснити цілісний аналіз історичних першопричин формування унії, зокрема внутрішніх та зовнішніх факторів, які відіграли ключову роль у затвердженні союзу.

Історіографічні вивчення минулого століття і сучасності дали змогу сформуванню основи робіт, присвячених самостійним аспектам діяльності І.Огієнка. Як логічне завершення, можемо зробити висновок, що постать науковця, є об'єктом інтересу для багатьох дослідників, які вивчають українську гуманітарну традицію. Трактуювання їхніх поглядів на проблематику досліджень І.Огієнка є багатою на монографії, які потребують також змістовного аналізу.

1.2. Джерельна база дослідження

З огляду на те, що наша робота має історіографічний характер, у своєму дослідженні ми спиратимемося насамперед на історіографічні першоджерела. Джерельна база досліджень вченого є різноплановою. Це пояснюється різними

сферами вподобань та багатогранністю постаті. Усі вони в цілісному уявленні формують бачення про життєвий шлях дослідника і глибоко дозволяють осмислити його гуманітарні концепції. Найбільшою групою джерел є праці самого І.Огієнка, які становлять цінний науковий матеріал. Його доробок «Українська культура» [13] є першою спробою окреслити цілісну дослідницьку систему української духовності. В ній І.Огієнко поєднує культурологічний, історичний, педагогічний та релігієзнавчі підходи, що дозволяють зрозуміти його бачення українського державотворчого процесу. Ключова позиція належить мовознавчим працям ученого – «Історія української літературної мови» [14], «Головніші правила українського правопису» [6]. Саме ці джерела відображають наукове розуміння Огієнком еволюції української мови, окреслюють її самобутність та закономірності розвитку.

Педагогічні погляди митрополита відображені в таких працях, як «Виховання дітей і молоді в українському дусі» [15]. У цих надбаннях він обґрунтовує основні засади морального, духовного та національного виховання дітей, підкреслюючи провідну роль сім'ї, школи й Церкви у формуванні характеру молодої людини.

Щодо поширення праць про історію видавництва на українських землях, то важливою є «Історія українського друкарства» [4]. Вона є унікальною за обсягом та включає в себе цілісну систему дослідження, що охоплює розвиток українського друкарства від найдавніших часів до новітньої доби. Це джерело не лише фіксує історичний матеріал, але й містить детальний аналіз друкарень, які формувалися при церковних братствах, і як розвинулись з плином часу. Для нашого дослідження є важливою і праця «Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її» Митрополита Іларіона [47]. Вона є знаковою для вивчення історії української Церкви, а саме проблеми розколу між східним і західним християнством, а також зусиль щодо подолання цього розколу. Вчений докладно аналізує історичні передумови та причини, які привели до Великого розколу 1054 року, коли східне православ'я та західний католицизм офіційно розділилися і піддавалось видозмінам з плином часу. Дослідник звертає увагу на

відмінності в церковних богослужіннях, мовних бар'єрах, і також політичним аспектам цієї проблематики. Ця праця митрополита Іларіона є цінним джерелом для розуміння складної історії християнського світу та постійних зусиль для збереження єдності Церкви.

Не менш важливою для нас є праця «Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона)», яка включала в себе листи, які він писав і отримував, від інших релігійних діячів і особистостей початку ХХ століття. Саме ця спадщина глибоко відображала його особисті думки та погляди. У цих листах митрополита Іларіона можемо знайти різні між собою теми, зокрема, духовні та соціальні, взаємодію з мирянами та українським суспільством.[56]

Як підсумок зазначимо, що джерельна база є надзвичайно багатою на різноманітні дослідження, що повноцінно відповідає багатогранності постаті І.Огієнка. Її структура включає в себе особисті надбання вченого, його листування, погляди сучасників, які здійснювали спроби досліджувати діяльність науковця у ширшому культурно-історичному контексті. Усі ці матеріали створюють можливість детального комплексного підходу до вивчення наукової та духовної спадщини митрополита Іларіона та дає змогу розглядати його постать не фрагментарно, а як цілісний феномен української культури ХХ століття.

1.3. Методологія дослідження

За основу в нашому дослідженні ми взяли два принципи – об'єктивності та історизму. Принцип об'єктивності у нашій науковій оцінці передбачає прагнення розглядати предмет дослідження як максимально нейтральний об'єкт, уникаючи будь-яких емоційних чи світоглядних впливів. Саме при використанні цього принципу ми дотримуємось умовної «дистанції» від дослідження проблематики. Принцип історизму зобов'язує розглядати об'єкт дослідження як явище певної епохи та визначеного культурного середовища. Науково-історична спадщина Івана Огієнка аналізується нами саме в контексті ХХ століття, тобто в межах тієї доби, до якої вона належить за своїм змістом, проблематикою та ідейним

наповненням. Відтак ми свідомо уникаємо оцінювання його доробку через призму сучасних критеріїв чи стандартів інших історичних періодів.

Одним із методів нашого дослідження є джерелознавчий, який забезпечує опрацювання першоджерел – передусім авторських текстів Огієнка, документів науково-педагогічного змісту та церковних надбань. Це дозволяє оцінити достовірність інформації, з'ясувати обставини створення текстів та встановити їх місце в загальній структурі його дослідницької діяльності. Зокрема, ми використали біографічний метод при написанні кваліфікаційної роботи, оскільки життя І.Огієнка і його досвід пов'язаний з науковою спадщиною. Історичні та політичні зміни, еміграція – усі ці чинники суттєво вплинули на формування його культурних та релігійних поглядів. Важливим інструментом, який ми використали є інтерпретація текстів, що включає дослідження наукових праць, публіцистики, богословських розвідок, педагогічних міркувань вченого. Такий принцип дає змогу не лише відтворити зміст і структуру його праць, але й зрозуміти внутрішню логіку, ключові мотиви цінності, що визначали світогляд науковця. В цьому розумінні важливим став метод інтелектуальної реконструкції, який спрямовувався на відтворення логіки міркувань ученого, його аргументацій. Наукова діяльність вченого була пов'язана з еміграцією, в цьому і проявлялась особливість методу, завдяки якому ми здійснили спробу уявити як зовнішні умови та внутрішні переживання, які формували його наукові реакції, визначали зміст його гуманітарних і богословських праць і впливали на загальну структуру його творчості.

В числі досліджуваних нами методів є і генетичний метод. Про його застосування в нашому дослідженні свідчить той факт, що ми простежили складний і довготривалий процес зародження, розвитку та трансформації наукових поглядів І.Огієнка. Використання цього методу вимагало вивчення тем у їх тривалому розвитку, з використанням поглядів та думок історика, щодо його внутрішньої докорінної зміни, як науковця та релігійного діяча. У своєму дослідженні ми спиралися на дослідження сучасних українських вчених, які визначають модерні погляди на спадщину І.Огієнка.

В ході дослідження нами застосований компаративний метод, який дав змогу порівнювати погляди вченого з підходами діячів, які працювали в його час у галузі історії, мовознавства та педагогіки. Через зіставлення інтелектуальних позицій вченого із іншими дослідниками початку ХХ століття ми отримали змогу точніше визначити його місце серед тогочасних наукових діячів та зрозуміти унікальність його методологічних засад.

Комплексне поєднання цих методів дає можливість дослідити окремі сфери діяльності вченого в культурно-національному значенні. Саме багатовекторність методологічного підходу забезпечує повноту й глибину аналізу, необхідну для осмислення постаті Івана Огієнка як одного з ключових творців української гуманітарної думки ХХ століття.

РОЗДІЛ 2: НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ТА ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА В СОЦІАЛЬНОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЯХ ХХ СТОЛІТТЯ

В історії української гуманітаристики особливе місце відводиться постаті І.Огієнка, - українському мовознавцю, історику, педагогу та церковному діячу. Головним аспектом формування національної культури ХХ століття є наукова та просвітницька діяльність вченого. Для ґрунтовного розуміння звертаємось до праці Л. Пилипенко «Освітнянська та наукова діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)» [1, с. 2], щоб розкрити основні віхи становлення його як вченого та громадського діяча. Майбутній вчений народився та зростав на Житомирщині, в сім'ї, де був одинадцятою дитиною. Завдячуючи давньому другові родини, з його настанов, майбутній вчений розпочав навчання з початку в духовній семінарії міста Суми, а згодом в Київському університеті. З юних років, І.Огієнко був зацікавлений духовністю та українською мовою. Насамперед, обравши військово-фельдшерську професію в Києві, вчений мотивував своє бажання так: «Основним мотивом такого його вибору було здобуття безкоштовної освіти і державне матеріальне забезпечення» [1, с. 2]. Однак у процесі навчання його дедалі більше приваблювали гуманітарні науки, передусім філологія. Тож після завершення фельдшерських студій науковець переходить на історико-філологічний факультет, свідомо відмовляючись від усіх попередніх матеріальних переваг – на це звертає увагу Лариса Пилипенко [1 с. 3]. В цей період свого життя, вчений активно долучається до студентського життя, бере участь в літературних об'єднаннях, редагує кілька періодичних видань. Тому, протягом 1907-1914 років бере участь у діяльності Семінарії російської філології», де проявляє свої здібності в мовознавстві. Протягом свого життя, вчений проживав в багатьох містах та країнах, досліджуючи і вивчаючи різні науки. Зокрема, певний час він проживав на Тернопільщині. Тимчасовими містами проживання вченого стали : Борщів, Бучач, Чортків та Тернопіль. Не дивлячись на постійну зміну дислокації, жага до знань і робочої діяльності мотивувала науковця до подальших наукових досліджень. В цей час вчений пробує свої сили у викладацькій діяльності. Зокрема створює свій перший

навчальний курс української мови. Починає публікувати статті, які характеризували проблематику мовознавства, чим підіймає свою популярність серед викладацького складу. Важливим період особисто для нього є початком державного відродження, в якому він долучається до просування українського церковного життя. Виступивши у 1917 році в Соборі Святої Софії у Києві з промовою, вчений пропонує : « створити власну модель українізації духовної структури, вбачаючи незалежну, православну традицію» [1 с. 9]. Цей переломний момент став вагомим для Огієнка, адже його почали залучати до активної діяльності у сфері реформування церковної політики. У 1918 році І. Огієнка запрошують до уряду Української Народної Республіки на посаду міністра віросповідань. Перехід до роботи в Кам'янці-Подільському став новим етапом його діяльності, що поєднував державницькі, освітні та духовні завдання. Саме тут, у складних умовах політичної нестабільності, розгортається один із найплідніших періодів його життя. 1 липня 1918 року в Кам'янці-Подільському було засновано Державний Український Університет, і директором цього закладу призначено саме Івана Огієнка. Паралельно він займався питаннями відродження Української Православної Церкви, упорядковував її діяльність, впроваджував українську мову у богослужіння та духовну освіту. Його ініціативи були спрямовані на те, щоб церковне середовище стало опорою української державності й культури. Саме в цей час він бере участь у підготовці та реалізації **Акту Злуки 22 січня 1919 року**, який увійшов в історію як символ Соборності України. Огієнко, якого сучасники називали «одним із творців Соборності», залишив з цього приводу проникливі поетичні рядки:

«Я глибоко вірю – минеться руїна
 Й заграє веселка – обнова,
 Воскресне соборна свята Україна,
 А з нею і церква Христова!» [1, с.14]

Після зміни влади, він залишає місто, в той же час допомагає та підтримує інших. Спочатку він перебирається до Львова, разом із сім'єю, а потім переїжджає до Польщі. У Варшаві, де вчений працює професором богословського факультету,

викладає церковнослов'янську мову й палеографію. Його наукові інтереси зосереджуються на історії української літературної мови та церковної традиції.

Важливою діяльністю, якою займався вчений став переклад Святого Письма зі старогрецької й давньогрецької мов. І.Огієнко робить спробу максимально наближено відтворити зміст українською мовою. Не дивлячись, що повноцінний зміст не був опублікований, у світ вийшли Новий Заповіт та Псалтир — надбання, що стали важливими для української спільноти. Польський період був надзвичайно напруженим і водночас плідним. І.Огієнко працював на межі людських можливостей: викладав, писав наукові праці, редагував журнали «Рідна мова» та «Наша культура», планував видання багатотомної «Бібліотеки українознавства». Однак саме в ці роки він пережив найважчу особисту втрату — смерть дружини Домініки, яка була для нього духовною опорою та невтомною помічницею у всіх життєвих справах. Доленосним став і церковний вибір: вчений приймає чернецтво, обираючи ім'я Іларіон на знак поваги до першого митрополита Київського часів Ярослава Мудрого. Згодом його підносять до сану митрополита [1, с.8]. Разом із цим він усвідомлює, що остаточне повернення на Батьківщину стає неможливим. У його поезії цього часу звучить біль вигнання та водночас незгасна любов до України.

У новому духовному служінні Іларіона підтримав митрополит Андрей Шептицький — одна з найвпливовіших постатей українського церковного життя. Його моральна підтримка допомогла І.Огієнку знайти сили, аби продовжити свою працю в надзвичайно складних умовах. Не стабільна ситуація спонукали митрополита перебувати в швейцарській Лозанні, де він тривалий час лікувався, згодом він остаточно переїхав до Канади, містечко Вінніпег. Там він ставив собі за мету розвивати українську діаспору, шляхом підтримки української мови, культури та релігійного життя в новому середовищі [1, с. 8]. Для того, що підтримувати українських педагогів, які проживали в Канаді, І.Огієнко створює та стає очільником Товариства українських учителів Канади. Це допомагало забезпечувати атмосферу згуртованості та духовного розвитку українців.

Згодом, сформувавши нову модель своєї діяльності закордоном, вчений повертається до мовознавчого питання, яке повинно зміцнити українську діаспору, створюючи атмосферу культурному життю українців. Як зазначав Огієнко : «Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... і поки жива мова, житиме і народ як національність» [1, с. 77]. Це переконання стало основою його подальшої просвітницької праці, спрямованої на захист і розвиток української мови в умовах еміграції.

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) залишив велику за обсягом спадщину для українців. Він відійшов у вічність 23 березня 1972 року у Вінніпезі (Канада), де й був похований. Усе його життя й діяльність були присвячені служінню українській нації. Пам'ять про І.Огієнка продовжують берегти й на його батьківщині. Член Спілки українських письменників, поет В. Стащук доклав значних зусиль до збереження культурної спадщини Брусилова — міста, де народився вчений, — та ініціював встановлення пам'ятника І. Огієнку (митрополиту Іларіону) на місці відновлених руїн Брусилова [11, с. 12].

Підсумовуючи, зазначимо, що детальний аналіз біографії науковця, є надзвичайно важливим аспектом при дослідженні його надбань в історії української науки та історії. Вчений завдяки власним зусиллям популяризував українську мову на увесь світ, сприяючи її поширенню в галузі освіти та релігії. Тому біографічні відомості про автора праць дозволяють глибше зрозуміти його різноманітний внесок у розвиток релігійно-філологічного життя України та його значення в процесі національного відновлення.

РОЗДІЛ 3: ОСВІТНЬО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА

З плином часу освітня діяльність залишалася основною складовою культурного та духовного розвитку українців. Саме через педагогіку формувалась свідомість та любов до рідної мови, традицій народу. Цю істину осягнув відомий українець, історик, мовознавець та релігійний діяч І. Огієнко. В ході навчання, науковця цікавили гуманітарні галузі науки, зокрема філологія. Маючи жагу до вивчення цієї науки він стає членом-співзасновником «Семінарії російської філології». Пробує свої сили у редакції літературних журналів, пізніше почав викладати у вищих навчальних закладах, спочатку як доцент, пізніше на посаді професора, просуваючи ідеї української мови та культури. Ще під час навчання в Київському університеті Святого Володимира він показав сильні здібності до наукової роботи та викладання [4, с.15]. Серед студентів-інтелектуалів, де розвивав свою особистість І.Огієнко, в нього формуються ідеї щодо майбутньої професії. По завершенню навчання його запрошують працювати викладачем, де він вміло поєднує лекції та заняття з науковими дослідженнями в напрямку української мови. Історик починає пробувати для себе різні напрямки наукової діяльності. Виокремивши для себе декілька основних принципів, він мав на меті всебічного розвивати особистість, прививати моральні цінності та формувати у здобувачів національну ідею. Продовжуючи своє викладання в альма-матер, історик доручають працювати над такими курсами, зокрема: історія української мови, старослов'янської мови, церковнослов'янської писемності та історії літератури. Його лекції були доступними й добре структурованими, вони впливали на студентів і формували у них високі вміння та навички. Він прагнув працювати з першоджерелами, збільшувати самостійність студентів, пояснювати роль української мови в загальнослов'янському та європейському контексті. На його думку, такі методи не тільки збільшували знання, але й розвивали наукове мислення, любов до рідної культури. [1, с.49]. В період національно-визвольної боротьби, діяльність вченого стрімко розвивалась. Він вдало поєднує свою наукову роботу зі створенням нового університету на теренах України. З 1918

року його призначили ректором Кам'янець-Подільського університету. Іван Огієнко брав на себе багато організаційних завдань. У монографії І. Тюрменка «Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)» [5] розглянуто, як залучався історик до процесів створення української держави з 1917 року до 60-х років минулого століття. Він розглядав університет як духовний і культурний центр, що має сприяти утворенню української нації. Його погляди ґрунтувалися на співпраці з ученими, педагогами та культурними діячами. У запрошенні до відкриття Кам'янець-Подільського університету, яке підписав сам діяч, зазначалося, що цей університет, через своє розташування, буде ближчим до європейської культури, і не буде наслідувати старі східні моделі освіти. [5] Університет мав засновуватися на найкращих традиціях європейських університетів і відчувати розвиток української науки та культури [5]. У праці «Голгофа Івана Огієнка» науковець Михайло Тимошик [6] підкреслює, що ректор докладав зусилля для того, щоб Кам'янець-Подільський університет був одним із найкращих вишів українського відродження української мови та культури. Організаторські здібності вченого стали йому у пригоді при вирішенні усіх питань, які виникали при облаштуванні роботи в університеті. І.Огієнко показав себе як організатор освітньої діяльності та науковий діяч. Він вважав, що освіта – найважливіша сила, здатна закріпити незалежність України. Університет, за його ініціативою, працював відмінно: там відбувалися педагогічні курси, семінари, діяли наукові гуртки, бібліотеки, читальні засідання, відкриті не лише студентам, а й мешканцям міста. Навчальний заклад став справжнім центром народної освіти, де формувалися особливості української інтелігенції.

Сам ректор активно читав курси і його лекції завжди відвідувала велика кількість студентів. Лекції за його керівництвом мали власний стиль, підґрунтям для яких був патріотичний мотив та бажання розвинути в здобувачах освіти педагогічні навички. Відповідно до статусу та знань, Огієнко отримав нову

посаду, яку раніше до цього не обіймав, а саме: «міністр ісповідань»¹ УНР залишивши за ним посаду ректора університету.

На новій посаді він активно розвивав ідею українізації православної церкви, з метою зробити її духовною опорою для національної освіти. Він виступав за використання української мови в богослужіннях, підготовку українських богословів та створення національної школи релігійного виховання. Незважаючи на це, І.Огієнко залишався вірним своїй просвітницькій місії. Велике значення мала його методична, наукова й освітня спадщина. Вчений формував велику кількість навчального матеріалу для різнопрофільних груп студентів, навчальні посібники та підручники, що поєднували науковість і доступність. Як науковий діяч, І.Огієнко розумів потребу в наукових посібниках, які згодом стали фундаментальними працями в напрямку філології. Серед цих доробків : «Огляд українського мовознавства» [25], «Українська граматична термінологія» [26], «Двоїни української мови»[27] . Деякі праці були написані російською мовою. Він мав зустрічі з багатьма відомими науковцями того часу, з надією знайти простір для наукових досліджень, ефективної реалізації його планів та ідей.

Розвиток подій у 20-их роках ХХ століття видозмінили розвиток освіти. Вона набувала нового значення в умовах, які її спіткали. Новим чинником розвитку освітньої галузі поставало національне виховання майбутнього покоління. Взявши ці проблеми до уваги, Іван Огієнко прагнув змінювати підходи , які українському народу багато років до цього нав'язували. Він ініціював створення нових національних шкіл, основою яких було залучення нових засобів знань в освіту і формування зв'язку школи з народом як центром морального виховання, без якого не розвиватиметься суспільне життя. Він сприяв реалізації ідеї національної школи та її втіленню в життя всіма громадськими та державними інституціями. Як освітній діяч, який був залучений до державної політики, вчений формував нові концепції шкільної освіти,

¹ один з державних органів влади Української Народної Республіки часів Української революції 1917-1921 років

розробляв важливі положення, які актуальні по сьогоднішній день. Зокрема, безкоштовна початкова освіта, доступність народних шкіл для всіх верств населення, тісний зв'язок педагогіки з соціальним життям, українізація всіх типів навчальних закладів. Прагнути всебічного розвитку власних педагогічних якостей, вчений відкривав для себе нові напрями освітньої роботи. Мігрувавши до Польщі та не залишивши викладацьку діяльність, у 1926 році Івана Огієнка призначили професором кафедри православного богослов'я Варшавського університету [1,с.130]. Його педагогічна і наукова робота була насичена патріотизмом – у кожній лекції, статті він бачив шлях до утвердження української державності та духовного розвитку. Огієнко залишив по собі приклад ученого, який зумів об'єднати точність науки зі щирою вірою і глибокою любов'ю до свого народу.

Поєднуючи церковну діяльність із освітою, науковець видає свої значущі праці, такі як : «Головніші правила українського правопису» (1920 р.) [28], «Українські шкільні молитви» (1921 р.) [28], «Духовна освіта в Польщі»(1921 р.) [30]. Мовознавець починає активно писати в нових для себе стилях, зокрема, робить замітки, працює над рецензіями, друкується в газетах, таких як: «Громадянська думка» та «Рада». Популярний у Варшаві український місячник «Рідна мова» був працею, якому автор присвятив декілька років свого життя, будучи видавцем та редактором. Робота над цим вісником була надзвичайно важливою для І.Огієнка. Він зміг об'єднати декілька напрямків своєї діяльності, сформувавши програму, яка змінювала українську освіту. Згодом його ідеї, які він втілював в цих часописах стають йому у пригоді. Вчений відкриває для себе нові особливості письма, створює публіцистичні матеріали й активно співпрацює з українською періодикою. Протягом 30-х років І.Огієнко почав розробляти цілу серію спеціалізованих курсів для студентів, які б інтегрували вивчення історії церкви, мовознавства та культурології. Ці курси були справді унікальними, адже в тодішній академічній традиції українське православ'я майже не розглядалося як самостійний феномен. Вчений докладав зусиль, аби довести нерозривність релігійної традиції та мови, тому наголошував на

вивченні української мови під час відвідування церковних служінь. В Польщі та Канаді створювалися за ідеєю І.Огієнка посібники, підручники, які слугували порадиниками для усіх читачів, які цікавилися історією, культурою та мовою свого народу.

Педагогічні норми І.Огієнка мають відтворений зміст в освітніх принципах сучасної освіти. Зокрема, у статті Олесі Мартіної у співавторстві з Наталією Третяк розглядаються реалізовані педагогічні чинники партнерства у середовищі Нової української школи. Дослідниці ідей вченого, визначали як система дитиноцентризму та співпраці, вибудовувала основну систему навчання сучасних дітей. У процесі навчання метод партнерства є важливим елементом, який взаємодіє з усіма освітніми завданнями закладів освіти. Вчений чітко притримувався принципу зацікавлення учнів у навчанні, їхнього відчуття допитливості, завдяки якому: «прагнення засвоїти та зберегти в пам'яті все те суттєво важливе, що необхідно для подальшого життя» [33 с. 120]. Окрему увагу вчений приділяє формуванню моральних цінностей в середині родини, яка є джерелом моральності та свідомості, взаємовідносин в сім'ї. Огієнко зазначає : «Чого батько та мати навчать в родині, з тим і в світ піде дитини» [33, с. 120], виокремлюють дослідниці. Саме ці риси є основою доступної та якісної освіти, за умови, що між усіма учасниками освітнього процесу буде панувати атмосфера взаємодії та довіри. Сутність такої педагогічної діяльності полягає у справедливому ставленні до здобувачів освіти, формуванню у них національної свідомості та забезпеченню дотримання їхніх прав. Авторки наголошують, що такі принципи перегукуються з поглядами вченого, який у своїй освітній діяльності дотримувався принципів гуманізму, взаємоповаги та відповідальності вчителя за створення комфортного освітнього середовища. « Не сама по собі церква чи школа мають здійснювати виховний вплив, у розумній співпраці батьків, педагога і священника вбачається запорука виховання», - писав вчений [33, с. 120]. На такій об'єднаності поглядів і дій, даючи учням безпечне середовище довіри , буде формувати справжнє партнерство. Таким чином, ідеї Івана Огієнка цілком поєднуються із сучасними підходами Нової української

школи, де відсутня стереотипність а учні мають середовище, де відчують турботу та захищеність.

Наступною вченою, яка зробила вагомий внесок у дослідження цієї проблематики, була Лариса Ляхоцька, яка присвятила цій темі статтю : «Сучасні аспекти андрагогіки в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка» [8, с. 205–218]. Авторка вміло формує думку та аналізує погляди та діяльність історика, спрямовану на розвиток освітньої діяльності. Для того, щоб вдосконалювати знання педагогічних працівників, І. Огієнко розроблював відповідні курси з підвищення кваліфікації вчителів. Активно залучав до участі у конференціях та з'їздах, у Товаристві освіти, організовував виступи вчителів з обміном досвіду. Вона також зазначає різноманітні зв'язки Івана Огієнка з організацією «Просвіта», створення бібліотек, що стали центрами самоосвіти дорослих [8, с. 213]. Його ідеї залишаються актуальними сьогодні в педагогіці дорослих та практиці роботи закладів післядипломної освіти. Підсумовуючи, варто зазначити, що у своїй праці Лариса Ляхоцька глибоко осмислює внесок Івана Огієнка у становлення та розвиток освіти дорослих.

Українські науковці, які глибоко досліджували наукову спадщину І.Огієнка в його педагогічній діяльності були : З. Тіменик (життєписно-біографічний нарис «Іван Огієнко (митрополит Іларіон): 1882–1972», «Огієнкові афоризми та сентенції»), М. Тимошик (монографія «Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності»), А. Колодний, М. Кирюшко, Л. Філіпович (короткий нарис біографії і богословської концепції «Митрополит Іларіон»). Особливість педагогічного спадку Огієнка полягала в тому, що він не відокремлював церкву від процесу виховання, навпаки, як бачимо у більшості його праць, залучав до виховання. «Усе своє рідне, усе своє наймиліше й найсолодше, усе своє найближче для кожного з нас зібране в рідній вірі й церкві прабатьків наших... Віра і церква - це найперша національна ознака нашого народу. Власне в них і біля них тримаються всі істотні національні ознаки народу. Для українців православ'я – душа їхня»[8, с. 17–18].

Емігрувавши до Канади і прийнявши сан митрополита, він змістив фокус на збереження української мови та культури серед діаспори та громадян спочатку Європи, а вже згодом і Канади. Особливу увагу він приділяв другому поколінню емігрантів, яке швидко асимілювалося. Його публіцистика й наукові праці не лише передавали знання з історії, а й містили заклики берегти духовну спадщину як фундамент національної ідентичності. Варто також згадати його боротьбу проти спотворених російських інтерпретацій історії церкви та культури, які знецінювали роль України. У своїх дослідженнях Огієнко наводив безліч прикладів того, як українських вчених, письменників і богословів привласнювали російська історія та наука. Радянська влада зробила такі праці Огієнка непопулярними, проте вони демонструють його як відповідального вченого, який прагнув відновити історичну справедливість.

З кожним новим періодом життя науковця, його наукові погляди видозмінювались і набували нових форм наукового дослідження. Він вважав, що освіта є ключем до формування та розвитку нації у її майбутньому. Його праці та лекції вплинули на підвищення освіченості та відданості національній культурі багатьох українців. Візьмемо до уваги науково-популярну монографію І.Огієнка «Українська культура» [13], в якій він поєднував науковий підхід з духовними, моральними та національними засадами. Використовуючи її на своїх лекціях і на заняттях підкреслював, що «без моральної основи наука втрачає свою важливу роль у вихованні» [13, с. 159]. В своїй роботі І.Огієнко прагнув розвивати всебічну особистість, яка мислить самостійно, діє вірно й відчуває відповідальність перед суспільством. Його методологія відповідала гуманістичній традиції української педагогіки, в якій поєднуються духовність, народність та наука. Сам вчений підкреслював, що головна місія вчителя – не просто передати знання, а «розбудити в учня душу, яка прагне правди».

Беручи до увагу його науковий посібник: «Український правопис та основи літературної мови», можемо охарактеризувати, як він розумів зміст освіти в українській школі. Вчений підкреслював, що в усій системі навчання має бути на першому місці національний компонент. У завданнях, які виконують діти на

уроках або вдома, постійно варто включати матеріали про Україну, її природу, національних героїв, уривки з творів українських письменників. Складовими змісту освіти І.Огієнка вважав поєднання теоретичних і практичних методів, глибоке вивчення історії, культури, традицій. Зміст освіти, його засвоєння через навчальну діяльність, має спрямовувати на естетичний розвиток, формування етичних цінностей, утвердження здорового способу життя з раннього віку. Розглядаючи методологічні підходи І.Огієнка в педагогічній діяльності, важливо ознайомитися з працею Р. Михайлишин «Дидактичні ідеї у педагогічній спадщині Івана Огієнка», де автор описує та аналізує думки дослідника щодо навчального процесу, принципів виховання та значення національних елементів у освіті. Саме з основ цього дослідження з невеликими змінами можна зрозуміти, як саме І.Огієнко застосовував свої педагогічні ідеї у реальній практиці. «Принцип доступності навчання був одним із тих, яким Іван Огієнко надавав перевагу в процесі педагогічної діяльності. Він був глибоко переконаний у тому, що доступність навчання створює необхідні психолого-педагогічні умови для хорошого, піднесеного настрою учнів, стимулює глибше мислення, успішний пізнавальний пошук. Дотримання цього принципу вимагає глибокого індивідуального підходу, урізноманітнення, диференціації завдань для кожного учня» [16, с.118] – пише авторка, вбачаючи в цьому основу в його педагогічній системі, яка реалізовувалась у щоденній навчальній роботі та у ставленні до учнів.

Цікавою складовою є побудова підручників, які видавав професор. У кожній книзі спочатку є вступна частина. В них він писав, «що особливо звертав увагу, щоб книга була приємною для дітей, допомогла їм вчитися рідної мови та містила якнайменше механічного запам'ятовування» [16, с.119]. У вступі до «Української граматики» він писав: «Складаючи свою граматику для народної школи, я перш за все пильнував, щоб дати таку книжку, щоб вона була більш для читання дітям та до практичної їх роботи по вивченню рідної мови, і щоб в ній дітям було якнайменше завчати» [17, с.3]. Після вступу у визначеному порядку розміщені параграфи, які є темами уроків. У кожному з них зібрано цікаві

матеріали, щоб учні краще розуміли нову тему. Наприклад, у підручнику «Рідне писання»[16], яке ми вже згадували раніше, є вправи із взаємодією з віршами Тараса Шевченка, Богдана Грінченка, Володимира Самійленка. У підручниках професора багато ілюстрацій. Матеріал укладений з урахуванням вікових особливостей здобувачів освіти, обсяг та складність поступово зростають, зі збільшенням навантаження учнів та відповідністю класів. Іван Огієнко, як свідчать тексти його підручників, вважав, що основними мотивами навчання є потреби дітей. «Щоб пробудити в них бажання вчитися, він прагнув підбирати матеріали, які стимулювали розвиток мислення» [17, с.13]. Вчений застосовував та рекомендував подавати тексти різноманітних фольклорних жанрів, особливо пісенних (колядок, щедрівок, веснянок). Після вивчення таких текстів учнів виконували (як пропонувалося в підручниках) вправи, суть яких полягала в аналізі певного жанру народної творчості своєї місцевості. У кінці деяких підручників подані молитви, які читали перед уроком і після нього.

Розглядаючи педагогічну спадщину І.Огієнка, звертаємо увагу й на його глибоке розуміння ролі сім'ї в процесі виховання дитини. Вчений підкреслював, що школа та сім'я мають працювати разом, разом формуючи моральне та духовне життя дитини. Тому варто детальніше розглянути ідеї про виховання в сім'ї в рамках загальної системи поглядів Івана Огієнка та визначити, як вони важливі сьогодні для сучасної школи. Як стверджував автор, «Національна прикраса свого дому має велике і основне значення у вихованні всієї родини, а особливо дітей, молоді взагалі» [19, с.125], адже побут, мова, традиції та звичаї є важливими частинами внутрішнього світу особистості. Ця ідея І.Огієнка добре відповідає умовам сучасної педагогіки, яка підкреслює важливість родини як першого соціального інституту, що впливає на розвиток дитини. Ідеї вченого про моральне та національне виховання в родині збігаються з сучасною концепцією співпраці між школою та батьками, яка застосовується в сучасній українській освіті.

Однією із складових навчального процесу є особистість вчителя. Бо саме він є основним механізмом у формуванні в учнів духовних і моральних

цінностей в школі. Іван Огієнко висловлювався про це так: «виховати молодь, що має духовний розвиток і культуру, може лише той, хто сам є прикладом відмінної культури, моральної чистоти, любові до своєї мови і народу. Вчитель має не тільки викладати навчальну інформацію, а й формувати світогляд учня, підтримувати бажання самоосвіти й відповідального служіння суспільству» [21, с. 185]. В цьому виразі бачимо феномен духовності, який охоплює якісні риси особистості вчителя – гуманність, розум, емоційну та поведінкову культуру, здатність до творчої діяльності. Саме такі якості педагога є частиною духовної культури педагога. Бачимо, що у цьому контексті доробок, залишений нам дослідником є дуже цінним: він розглядав освіту не лише як засіб передачі знань, а як шлях до становлення цілісної, духовно багатой особистості, здатної усвідомлено служити своєму народові. Існує об'єктивна потреба у вихованні духовно-творчої особистості вчителя з високим рівнем культури, ідеалів і відповідальністю за формування молодого покоління. Саме така особистість, як вважав вчений, здатна сприймати світ у повній красі, відкривати в собі найкращі почуття, передавати їх учням, сприяти їхньому самоствердженню та реалізації потенціалу. Тому, коли ми говоримо про духовну культуру вчителя, маємо на увазі те саме, що вважав за важливе науковець: поєднання особистісної духовності й педагогічної майстерності, розвиток моральних і культурних якостей, здатність бути прикладом для вихованців.

Чимало українських педагогів мали схожі погляди з І.Огієнко, серед таких вчених – Василь Сухомлинський, який поділяв ідеї вченого, зосереджуючи увагу на внутрішньому світі дітей та відповідальності перед ними. Маємо нагоду порівняти цих двох педагогів, зіставивши їхні ідеї у цілісну картину української освіти. Зокрема діяльність Сухомлинського щільно пов'язана саме з роботою в школі, декілька років він працював на посаді директора місцевої школи, бачачи всю систему із середини. Його фундаментальні напрацювання головним чином були зосереджені на навчанню та вихованню молоді, методиці викладання мови в середній школі [34, с. 37]. Тут віддаємо належне принцип партнерства спільно з Огієнком в нього співпадають. «Всебічний розвиток можливий лише там, де

школа й сім'я діють одностайно, поділяють ті ж переконання», – пише вчений. Обидва педагоги дотримувались справжнього навчання, яке починалось з уважності вчителя до учнів, його людяності. І для І.Огієнка і для В.Сухомлинського роль вчителя мала чільне місце в освітньому процесі : вона повинно підтримувати дитину, допомагати їй повірити в себе, а не створювати страх. Обоє наголошували, що педагог має бути прикладом моральності, культури поведінки та поваги до кожної людини.

Представники педагогічної думки мали й чіткі відмінності поглядів, які мали окремі риси в дослідженні. Для І. Огієнка на першому місці була духовність та культура. Він формував особистість здобувачів освіти із частиною себе, як вчителя, з його моральними принципами. Тому й в його доробках так багато аспектів відповідальності, духовності та дисципліні. Цей педагогічний принцип дещо по іншому трактує В. Сухомлинський. Він звертає увагу насамперед на емоції учнів, на їхній комфорт та психологію. Вважаючи, що дитина має відчувати від навчання лише позитивні емоції, працював над образом «доброго вчителя», вмюючи помічати вміння кожного учня. Наступною відмінністю є формування шкільного середовища і колективу. Сухомлинський вбачав у школі місце затишку та атмосфери спокою, вбачаючи у цьому продовження «домашньої» атмосфери у школі [33, с. 103], Огієнко ж прагнув дисциплінувати дітей, виховати відповідальність за свої вчинки. Відрізняється й темп їхнього педагогічного мислення. Іван Іванович був більш строгим і вимогливим у своїх підходах: він підкреслював силу характеру, волі та внутрішнього самоконтролю. Василь Олександрович ж діяв м'якше, наголошуючи на потребі дбайливого ставлення, творчого розвитку та свободи думки. Але ці відмінності не протиставляють їх обох, а навпаки — доповнюють, створюючи дві різні, але однаково цінні шляхи розвитку української педагогіки. В сучасних реаліях думки вчених знову є актуальними. Освіта переживає складні часи, умови війни, дистанційного навчання та нестабільність, змушують вчителів шукати баланс у своїй праці, даючи учням відчуття безпечного освітнього простору. Сучасні педагоги вміло поєднують погляди обох дослідників, формуючи особистість

дитини на їхніх засадах. У сучасному світі учитель так само, як і в минулому столітті, залишається тією людиною, яка має підтримати дитину, зберегти для неї стабільність і створити середовище довіри, щоб навіть у непростих умовах вона могла навчатися й розвиватись.

Сьогодні сфера освіти та педагогіка спрямовується на забезпечення якісних та безпечних освітніх послуг, виходячи з цього, розуміємо, що понад століття тому, вчений трактував такі ж принципи. Особливості ця сфера набуває на шляху відновлення післявоєнних дій. Такий розвиток подій дає нам можливість глибше осмислити усі наукові погляди, які викладав дослідник. В межах розділу, ми насамперед досліджували педагогічні погляди та наукову діяльність Івана Огієнка. Він постійно мав на меті удосконалювати свої думки, формувати духовне зростання суспільства. Ми повертаємось до його поглядів, адже вони досі актуальні та допомагають з нової точки зору переглядати сучасні пріоритети української освіти.

Підсумовуючи викладений матеріал у цьому розділі, можемо зазначити, що в умовах сьогодення, напрацювання І.Огієнка із педагогічної та наукової галузей наук посідають чільне місце. Він детально та структуровано окреслив завдання освіти, її основних засад та принципів. Одним із важливих засад його ідей є те, що вони перекликаються із сучасними викликами освітньої сфери. Саме освіта сьогодні відіграє ключове місце учнів, їхньої адаптації у суспільстві та формування майбутнього. Простежуючи видозмінення поглядів дослідників, про яких ми згадували, бачимо, що вони одноголосно підтримують ідеї вченого, широту його поглядів та окрему увагу розвитку особистості дитини. Це дозволило нам повністю відтворити цілісність уяви І.Огієнка. В період свого викладацького зросту в Київському, а пізніше Кам'янець – Подільському університетах науковець здійснив спробу втілення ідеї в реальність. У його час освіта проявлялась в доступності, формуванню критичного мислення та моральних цінностей учнів. Важливого значення набуло його створення персональних дидактичних курсів та посібників для здобувачів та педагогічних працівників, які мали на меті забезпечити процес навчання відповідного до

потреб шкільного середовища. Педагогічно-освітня та викладацька діяльність Івана Огієнка стала рушійною силою для формування педагогічно простору, який ми маємо у XXI столітті. Він об'єднав власний історичний досвід, бачення, вдосконалюючи обрану модель освіти. Це дослідження повністю дає привід визнати, що педагогічний доробок І.Огієнка становить вагомe значення в умовах сучасної української школи та в умовах її постійного вдосконалення та оновлення.

РОЗДІЛ 4 : ВНЕСОК ІВАНА ОГІЄНКА У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Проблема походження і розвитку української писемності займала особливе місце в наукових дослідженнях І.Огієнка. Вчений розглядав писемність не тільки як культурно-мовне явище, а головним чином як історико-духовний феномен, що впливає на формування національної свідомості. У своїх роботах він намагався показати неперервність традицій українського письма – від досить давніх часів до сучасності, підкреслюючи її самостійність і незалежність від впливу російської чи польської культури. Для І.Огієнка писемність була явищем духовного розвитку народу, засобом збереження колективної пам'яті й фактором національного самоусвідомлення. Будучи дослідником української мови дуже влучно про її багатогранність сказав І. Огієнко у своїй праці «Рідна мова» [9]: «Багатство мови найсильніше виявляється в багатстві нашого словника, а також і в багатстві форм, особливо складневих. Завжди пильнуймо, щоб словник наш був багатий на небуденні слова, а коли можна – то й на ясні новотвори» [9, с.172]. Мовознавець постійно звертав увагу на розвиток українського словника, підкреслюючи, що його використання завжди спрямовувалось на практичне застосування. на практику. На формування й розвиток української лексикографії вчений витратив багато часу, у тому числі написав частину монографії «Історія української літературної мови» [10], де зробив певні акценти. Зокрема, він наголошував : «Кожен, хто зве себе письменним українцем, мусить конче мати в своїй хаті якогось підручного українського словника й частіш заглядати до нього, бо без цього літературної мови не навчитися» [9, с.263]. «Адже навіть «кращі наші письменники звичайно мали на столі словника, пишучи, й навчалися з нього» [9, с.263].

У період 1910–1914 років, коли він працював аспірантом і приват-доцентом Київського університету Святого Володимира, він сформував свої перші шість словників, які були написані і видані російською мовою. Ці включали в себе широке коло мовознавчих питань, зокрема акцентологію, правопис, спеціальну термінологію, синонімію, мовні труднощі та запозичення.

Усі напрацювання стосовно мовознавства вченого займають важливе місце у цій сфері діяльності, оскільки вони є не лише історичними документами, але й цінним джерелом знань у даній галузі науки. В науковому здобутку І. Огієнка є чимало праць, які мають вагоме значення для дослідників, зокрема : «Український правописний словник» і «Український стилістичний словник», як були видані в 20-их роках ХХ століття. В еміграції, починаючи з 1930 року, вчений не припиняв створювати надбання з мовознавства. У Варшаві світ побачив невеликі за обсягом видання із старослов'янської мови , і праця «Український літературний наголос», виданий у Вінніпезі вже в 1952 році. Усі ці праці відіграли важливу роль у становленні і впорядкуванні базових норм української літературної мови на різних рівнях її дослідження. Особливу увагу вчений приділив проблемам наукової термінології. У своїй праці «Історичний словник української граматичної термінології» 1908 року видання, він зібрав і систематизував терміни разом зі змінами, які вони зазнавали в період з ІХ століття. Ця праця стала фундаментом для розробки термінології, яка й досі зберігає свою актуальність серед сучасних мовознавців.

Шлях науковця до систематичного вивчення історії української писемності пройшов через чималу кількість передумов. По-перше, його наукова освіта, викладання у вищих навчальних закладах та державна посада створили методологічну базу його професійного шляху. знання слов'янських мов, церковнослов'янської традиції й історії літературної мови дали можливість працювати з первинними джерелами. По-друге, воєнні події, державні проблеми та політичні виклики ХХ століття підштовхнули І.Огієнка до збереження національної ідентичності української мови та історії. Зокрема і релігійна приналежність автора, інтерпретована ним слугувала джерелом передання знань до народу. Чільне місце займало його діяння в період революції 1917 року. Працюючи в той час в університеті Святого Володимира у Києві і у товаристві «Просвіта», вчений був серед викладачів, які проводили заняття українською. В цей період світ побачив декілька значних праць із історії писемності : «Нариси з історії української мови, «Система українського правопису», і видав близько

двох десятків підручників з української мови. І.Огієнко багато писав про моральне і етичне виховання, серед цих праць є й церковні промови. Найглибше він розглянув ці теми у своїй книзі «Наука про рідномовні обов'язки» [18]. Він стверджує, «що основою духовного розвитку є мова, яка має бути єдиною для всіх народів. Він підкреслює, що колективна літературна мова є найстійкішим ґрунтом для росту духовної культури, тому кожен громадянин, який хоче здійснювати добро для своєї родини, має постійно працювати, щоб покращити свій рідний мовний рівень» [18, с.16]. І.Огієнко надавав багато уваги рідній мові як засобу формування особистості. За його переконанням, знання мови є признаком вихованості людини: «Перша ознака справжньої інтелігентності – добре знати рідну літературну мову» [18, с.17]. У підручниках й навчальних посібниках є ілюстрації, вправи на вивчення мови, тексти для читання, які бралися з усної народної творчості та творів найкращих українських письменників. Тому, вивчаючи українську мову за посібниками вченого, ми отримуємо значну кількість інформації про нашу культуру, розвиток писемності, акцентуючи увагу на формування національної свідомості.

У своєму науковому шляху значну увагу автор приділяв дослідженню «Історія української літературної мови» (1951). У цьому фундаментальному творі він аналізує, як формувалася писемна традиція українського народу через еволюцію літературної мови. Учений наголошує, що історія української писемності нерозривно пов'язана з процесом становлення культурної та мовної свідомості нації. За його переконанням, саме через письмове слово український народ утверджував себе у духовному просторі [8, с 5-8]. Огієнко звертає особливу увагу на виокремлення історії писемності на етапи, виділяючи основні: добу Київської Русі, час після монгольського навалля, добу козацько-гетьманської держави та новий етап у XIX–XX ст. Такий метод періодизації у своїй праці дозволяє не лише з'ясувати зміни в мові в усіх періодах історії України, а й побачити розвиток культурної та національної свідомості народу, який проявлявся у формі письма, та правопису. Для Івана Огієнка писемність – це головним чином доказ духовної сили народу, який, незважаючи на історичні

труднощі, зберіг і розвивав свою культуру слова, основну думку якого він виклав у таких словах : «Писемність народу – це його перша ознака культурної самостійності» [8, с.8]. Ще з витоків свого професійного шляху він мав намір видати посібник для учнів, студентів , вчителів чи то усіх хто бажав вивчати українську мову. Втілюючи свій задум, у 1918 році у видавництві Євгенія Череповського вчений видав бібліографічний покажчик «Українська мова», який містив усі зібрані матеріали і напрацювання щодо української писемності. Автор наголошував : « Нехай пересвідчаться й недовірки – що мову нашу «вигадано» не за останні роки і що праці по вивченню нашої мови почалися тому вже більше 300 років» [8, с.55]. Продовжуючи дослідження мовознавчого напрямку вподобань І.Огієнка, можемо виокремити період напрацювань над упорядкуванням українського правопису. Така ідея прийшла до вченого ще у 1918 році, на зламі політичних змін в Україні. Він завжди був переконаний , що літературна мова має бути «єдиною для всього народу» та мати стабільну норму, що забезпечує її розвиток [18, с.16].Тому в науковий світ прийшла ідея І.Огієнка створити єдині обґрунтовані норми писання, які пізніше б стали затвердженим правописом в українських школах, видавництвах, університетах та на державному рівні.

Послідовно втілюючи свої бажання в реальність, вчений створює праці «Українська граматики» [16] та «Рідне писання» [17], в яких виклав свої основні засади, на яких має базуватись правопис. Автор вміло поєднував єдність норм, доступність матеріалу, поєднання практики та орфографічних чинників. У вступі до «Української граматики» він зазначав: «Складаючи свою граматику для народної школи, я перш за все пильнував, щоб дати таку книжку, щоб вона була більш для читання дітям...» [16, с.3]. Це все наштовхує на думку, що у створенні засад перед напрацюваннями унормування українського правопису, Іван Огієнко звертався за практичною потребою шкільного середовища, яке б і використовувало на постійній основі підручники і посібники з новим правописом. Це ще раз доводить думку, що він є практиком, який вміло поєднував це у своєму житті. Згодом, у вченого з'являється ідея формування

нового наукового словника української мови, який б містив впорядковані історичні письмові пам'ятки українського народу. Станом на квітень 1920 року було виписано і систематизовано понад 30 тисяч карток із словами української мови [8, с.55]. Вченою радою університету, на чолі з ректором Іваном Огієнком було прийняте рішення подати усе надбання, зроблене для словника в Українську Академію наук до Києва. Впродовж довгих 10 років доля словника була невідома. Перебуваючи у Варшаві, у 1930-х роках вченому потрапляє до рук довгоочікувана праця «Історичний словник українського язика. Том I. Літери А-Ж. За редакцією Є. Тимченка» [8, с.56]. Як писав Огієнко, видання було цензурованим, детально відредагованим, в ньому бракувало найважливішого – справжності української мови. Найдавнішим часом виникнення української мови упорядники словника визначили XIV століття, не XI. Пізніше, у двох вересневих виданнях львівської газети «Діло» з'являється стаття авторства Івана Огієнко на дану тему. Він глибоко описує важливість знання історії для українців і їхню позицію щодо української мови. Вже за деякий час, після бурхливої негативної реакції він публікує окрему брошуру «Історичний словник української мови. Критико – методологічні уваги», сподіваючись що Академія виправить усі ці критичні його зауваження.

Праця про українську літературну мову друкувалась у Канаді з 1949 року. В українському ж суспільстві про неї ніхто не згадував. Але про неї знали. Колеги Огієнка шукали її в наукових бібліотеках, проте не знаходили. У Вінніпезі вона ж набувала популярності серед вчених передусім завдяки величезному вкладу в цей доробок і вихід цієї книги у світ науки. Як писала професорка Наталія Полонська – Василенко : « Ваша книга надзвичайно цінна. І я певна, що вона зробить велику й корисну справу для тих, кому вона відкриє очі на скарби нашої культури...» [8, с.60].

Наступним чинником, який впливав на дослідження української писемності був культурний орієнтир українського народу. За його словами, виникнення письма тісно пов'язане з діяльністю Кирила і Мефодія, які створили слов'янську абетку та започаткували шлях до освіти народів. Отримавши

можливість писати та читати, народ почав розвивати писемність. Ґрунтовнішим дослідженням витоку української писемності автор виклав у праці «Великі роковини. 827–1927. Значіння праці святих Костянтина й Мефодія». На думку історика, їхня місія стала основою для розвитку культури, освіти й церковного життя на українських землях, а також утвердила ідею духовної єдності слов'ян. «Праця св. братів з віками виросла в непереможну культурну силу, що охопила мало не весь слов'янський нарід — в сьогоднішній день більше ста мільйонів слов'янського народу хвалить Бога тією мовою, якої початок дали нам апостоли слов'янські. Історичні події допомогали ширшому розвиткові великих ідей святих братів, і пізніше ці ідеї стали святими для кожного слов'янина», стверджує автор. [10, с.10]. В своєму дослідженні він поєднував не лише аналіз історичних подій того часу, а й показав, що доробок Костянтина (в хрещенні Кирило) і Мефодія – це не лише сторінка минулого, а й нагадування про потужність слова та віри, які формують народ. В ході збору інформації для написання , Іван Огієнко відшукує матеріали, які свідчать що в їхньому мисленні вже була ідея «спільної» слов'янської мови, яку б розуміли усі слов'яни. Вихованці братів продовжували ідею. Церковно-слов'янська мова стала для них не тільки мовою для богослужінь, але й мовою для світських творів. Невдовзі всі слов'янські народи мали одну спільну мову, яку використовували як у церковних, так і в літературних справах. Поступово виникла спільна мовна основа, яка почала залишати межі їхнього призначення, поширювалася на більш широкі території та впливало на розвиток культури різних слов'янських країн.

Стара церковна та літературна мова не була повністю однаковою для всіх слов'янських народів, бо з різних сторін у X столітті окремі слов'янські народи, щоб наблизити церковну мову до своєї живої мови, починають вносити різні зміни до перекладів братів. Як підкреслює Іван Огієнко : « На свій час св. брати були великими революціонерами. В той час, власне в IX віці, в Європі нікому не могла й на думку спасти така безмежно сміла ідея, як ідея Богослуження живою людською мовою» [10, с.14]. Ця смілість зробила важливий крок в історії, бо саме через цю ідею почався процес, коли писемна мова наблизилася до людей.

Використання мови, яку розуміли вірян, дозволило швидше поширювати християнство серед слов'ян і розвивати їхню культуру. І.Огієнко стверджував, що в роботі Кирила і Мефодія була основа національної мовної свідомості, бо вони показали, що слово може стати духовним засобом для об'єднання народу. Пізніше ця традиція призвела до створення різних форм церковнослов'янської мови, серед яких поступово з'явилася українська, яка стала основою для розвитку власної писемної культури.

Дослідник приділяв особливу увагу темі Кирила та Мефодія в окремому виданні «Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність» (1970), яке вважав історично-літературним джерелом дослідження. У цій праці І. Огієнко розглянув життя та духовну місію святих братів, поєднуючи історичні, мовознавчі та богословські підходи. Вчений підкреслював, що постаті Костянтина (Кирила), та Мефодія є символами культурного відродження слов'ян. Саме вони змогли вільно розвивати рідне слово в церковному і суспільному житті. Вчений не лише відновлював історичні обставини їхньої діяльності, а й глибоко аналізував значення створеної ними глаголиці, яка стала основою для формування духовної єдності слов'янських народів. Як зазначає автор: «Праця св. братів була надзвичайно тяжкою, – їм довелося виступити на слов'янським облозі, де не було ще навіть впорядкованої слов'янської азбуки. Упорядкувавши азбуку, брати беруться за переклади Святого Письма та богослужбових книжок на живу слов'янську мову. Була це праця нечувано сміла, бо ж довелося перекладати з незвичайно тонко викоханої грецької мови на мову просту, грубу, «базарну» чи «варварську», як її тоді і ще довго потім називано» [11, с.10]. Погляди Івана Огієнка на роботу святих Кирила і Мефодія стали початком для подальших досліджень, присвячених розвитку слов'янського письма та формуванню української писемності.

І.Огієнко глибоко й систематично вивчав історію української писемності. Він поєднував аналіз історичних текстів з вивченням мови. У своїх роботах він детально аналізував давньоукраїнські тексти, хроніки, літописи, порівнював їх з рукописами інших слов'янських народів. Це допомагало зрозуміти, як виникала

і розвивалася писемна система. Вчений використовував метод порівняння, досліджував, як українська писемність виникла та вдосконалювалася, враховуючи вплив з грецької, болгарської та інших слов'янських культур. Особливо уважно вивчав джерела, аналізуючи текстові варіанти особливості письма й стилю написання монографій дослідників тієї ж писемності. Подібний метод дозволяв досліджувати виниклі писемні форми і розуміти значення для розвитку національної ідентичності.

Вивчаючи місію братів-просвітителів як початок духовного з'єднання слов'ян, І.Огієнко аналізував, як мовна основа, яку вони створили, з часом перетворилася на окремі національні традиції, серед яких найважливішою ставала українська. У своїй подальшій праці «Українська культура» [12] вчений виявляв глибокий вплив цієї традиції, показуючи, що українська писемність розвивалася століттями, під впливом тих чи інших політичних, культурних та особистих обставин українців. Значну частину свого дослідження, історик приділяє подіям ХІХ століття, а саме липня 1863 року. Дослідник розглядає саме цей період як важливий час у житті української писемності. Він детально розповідає про ситуацію, яка передувала появи Валуєвського циркулярного наказу, і підкреслює, що будь-які спроби перекласти Святе Письмо українською мовою вважалися владою загрозою для єдності імперії. Він наводить приклад з діяльності Пилипа Морачевського : «Як раз тоді Морачевський клопотався, аби йому дозволили надрукувати Євангелію в його перекладі українською мовою. Академія Наук признала цей переклад натхненним, ухвалила його і визнала добрим до друку. Переклад було оддано на благословеніс найсв. Синодові, а той доручив його ще й на другу цензуру, в комісію з трьох осіб ... І ця комісія признала Євангелію в перекладі Морачевського «опасною и вредною...» Це була найперша наша жертва в ХІХ віці.» [12, с.211]. Можна стверджувати, що, науковець розглядає початок цих подій не лише як прояв цензурної політики, а й як удар по основі національного життя, бо обмеження писемності означало обмеження духовної свободи українського народу. Він підкреслює, що навіть при всіх заборонах українське

письмо не зникло – навпаки, воно стало символом опору та виявом культурної самосвідомості. Подібні обмеження, мали загальну систему. Вчений підкреслює, що Валуєвський циркуляр не був першим, також і не останнім прикладом втручання в розвиток та існування української мови. У своїй науковій публікації, вчений згадує, що вже у 1872 році в Києві був створений відділ Географічного товариства, який став центром українського культурного та наукового життя. Туди зібралися відомі особистості – професор П. Чубинський, О. Кониський, І. Нечуя-Левицький та інші. Саме ця активна діяльність у культурній сфері, призвела до нового хвилі утисків. «І уряд знову забив тревогу. Але на цей раз у його в Київі знайшлося пильне око, що добре стежило за українським життям – це був відомий М.Юзефович. Він багато писав про українців.; на статті його нарешті звернули увагу і р. 1876 Юзефовича покликали на нараду в Петроград. І з цієї наради і вийшов не доброї пам'яті наказ 18 мая р. 1876, що знов надовго припинив українську культурну працю» [12, с.214], – пише Огієнко, розглядаючи це не лише як політичний акт, але й як відкрите обурення духовних основ народу. Проте він підкреслює, що навіть у таких умовах українська писемність не зникла, а продовжувала існувати у фольклорі, рукописних збірниках, перекладах, народних виданнях та таємних громадах освітян. «Проте Україна хутко одживала по всякім погромі, нашвидку гоїла свої рани і знову рушала далі своїм віковичним тернистим шляхом...» [12, с.216], – згадує історик. Саме тому цю монографію можна вважати підсумком багаторічних досліджень Огієнка з приводу походження та розвитку писемності, її ролі в історії та впливу на формування національної свідомості. Він показує, що саме завдячуючи письмовій традиції український народ створити самосвідомість, відчуті, що вони мають спадок, і відчуті, що вони народ український.

Враховуючи викладене, можемо зробити висновок, що науковець мав індивідуальний підхід до дослідження цієї проблематики. Огієнко особливо уважно аналізував давні рукописи, літописи та пам'ятки писемності, застосовуючи різноманітні методи. Він вважав, що письмо не просто засіб запису текстів, а й важлива частина формування національної свідомості українського

народу. У своїх дослідженнях він поєднував аналіз мови з історичними даними, порівнював українські тексти з іншими слов'янськими пам'ятками, а також критично оцінював джерела. Такий підхід допомагав виявляти зміни в писемних системах, зрозуміти, як приймалися та змінювалися письмові форми, та оцінити їх вплив на українську літературну мову. Його монографії – це результат довгих років досліджень, які презентують історію слов'янської писемності та її роль у розвитку духовності українського народу та його національної самосвідомості. Його праці допомагають зрозуміти, як історичні події, релігійні практики та культурні впливи вплинули на еволюцію письмових форм, створивши унікальну мовно-письмову традицію, яка зберігалася й змінювалася протягом століть. Важливо, що наукові трактування І.Огієнка залишаються актуальними й сьогодні. Вони не лише виступають як теоретична основа для дослідження української мови і писемності, а й стають інструментом для розвитку культурної освіти й формування національної самосвідомості. В модерних дослідженнях, учені використовують підходи вченого для детального аналізу його інтерпретацій. Це дозволило створити зв'язок між традиційним письмом та сучасним науковим простором. Передусім, ми дослідили особисті праці вченого, стосовно проблеми. Глибоко простежили, як видозмінювались його погляди, і як інтерпретували його інші дослідники. Ми зазначали, що у всіх своїх посібниках, вчений прагнув укласти єдину граматику для учнів, щоб вона була доступною для дітей. В цей ж період, він формував один із перших системних правописних посібників, в якому він виокремив важливий інструмент збереження мовної традиції

РОЗДІЛ 5 : ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНИХ ТРАКТУВАННЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У розвитку духовності українців книга завжди посідала важливе місце. Написане слово мало важливу роль у формуванні знань та ідей наших предків. На зламі нового ХХ століття, наша культура зіштовхнулася з новими випробуваннями під впливом різних подій. В такий буремний час І.Огієнко вирішує розширити напрямки своєї діяльності із вивчення походження книг та книгодрукування. Повсякчас для науковця книга існувала як засіб дослідження, зберігання історичної пам'яті та мови народу. З цього контексту можемо виокремити книгодрукування у його трактуванні.

В даному розділі ми ставимо собі за мету здійснити ґрунтовний аналіз праць І.Огієнко із українського книгодрукування, його методи дослідження, погляди на роль книг у житті українців та процес розвитку друкарства на українських теренах. Детальний розбір поглядів вченого дає нам можливість відтворити генезис та подальший розвиток українського книгодрукування як самостійного явища та формування бібліології, як нової галузі науки. У такий спосіб, цей розділ призначений структурувати погляди вченого, який поєднав культурне й освітнє життя українського народу.

Насамперед зосередимо нашу увагу на теоретичному компоненті діяльності науковця щодо книгодрукування. У своєму дослідженні І.Огієнко використовує низку наукових методів, таких як: опрацювання першоджерел, історичний аналіз, моделювання ситуацій та спостереження. У першу чергу, вчений спирався на археографічний метод, який допоміг утворити детальну структуру старих текстів, їх датування та особливості друку. Науковець працював над першоджерелами, порівнюючи ці тексти між собою. Цей метод був для нього важливим, оскільки він дав змогу зіставити розвиток українського друкарства з аналогічними процесами у країнах Європи, щоб показати відмінність від інших слов'янських традицій. Особливу увагу І.Огієнко приділяв культурно-історичному аналізу, який допомагав простежити взаємозв'язок друкарської справи з освітою, релігією, мовою та суспільним життям. Такий

комплексний підхід дозволив йому не лише зафіксувати фактичну історію друкарства, а й осмислити її як процес духовного розвитку нації. Саме тому його дослідження вирізняються не просто описовістю, а глибиною інтерпретації, адже вчений прагнув показати книгодрукування як одну з найвищих форм культурного самовираження українського народу.

Звертаючись до різного роду архівів, бібліотек, книгозбірень, приватних каталогів, історик зібрав великий фактаж матеріалу про діяльність різних друкарень в Україні. Згодом, Іван Огієнко розпочав роботу над зібраними матеріалами і відтворив усю хронологію згадок про друк, зміну форматів та шрифтів тексту, кожен окрему техніку окремого друкаря. Вчений поєднував археографічний опис з порівняльно-історичним підходом: зіставляв українські видання з літературою інших слов'янських народів, виявляв подібності й відмінності у редакціях текстів, способах їх оформлення та призначенні. Значущим для методології його діяльності був вплив попередників на дослідження цієї проблеми: чим керувались, які методи використовували, чи відокремлювали історичні факти. У своїх науково-популярних працях, таких як "Історія українського друкарства" (1925)[3], "Українська культура" (1918)[12], І.Огієнко детально вивчав походження, еволюцію та роль друкарської справи в Україні, простежуючи її зв'язки із системою освіти та українською писемністю. Звернення Івана Огієнка до теми книгодрукування було логічним продовженням його наукових інтересів. Він прагнув дослідити шляхи розвитку українського слова – від рукописних книг до друкованих, показати, як друкарство стало інструментом духовного оновлення народу. Вибір такої теми пояснювався тим, що в українській науці найбільшою мірою відсутні дослідження, присвячені книгодрукуванню. До Огієнка цю тему розглядали переважно у контексті інших слов'янських народів, тоді як український чинник не отримував достатньої уваги. Вчений хотів заповнити цю прогалину, довести особливості українського книгодрукування та його роль у збереженні національної самосвідомості. Саме тому він розглядав дослідження книгодрукування як

важливу частину духовного розвитку народу та формування української культури.

Розуміючи усю цінність та важливість обраної тематики, історик здійснив спробу науково обґрунтувати історію українського книговидання як самостійного явища в цілісній картині подій. Звісно, такі незначні спроби робили і інші дослідники, до Огієнка, проте таких документів або не збереглись, або вони мали фрагментарний характер, бо обмежувалися локальними описами місцевих друкарень. Доробок дав змогу іншим вченим, які досліджували цю проблематику стати основою дослідження, оскільки мав науково вивірену структуру: від ранніх спроб друку у Львові та діяльності Івана Федорова – до формування мережі братських друкарень, технічних особливостей видань і впливу політичних подій на розвиток книговидання. Завдяки такому системному викладу праця Огієнка здобула статус першого комплексного дослідження національного друкарства, що дозволило повернути цій сфері її належне місце в історії української культури.

Сьогодні, коли суспільство знову звертається до джерел своєї культурної пам'яті, думки Огієнка набувають нового, ще більш вагомого звучання. Значний поштовх до активізації досліджень у цій сфері дала монографія І. Огієнка «Історія українського друкарства» [4]. Працю, яку перевидали в 90-х роках ХХ століття ввели як обов'язковий курс в Українській академії друкарства у 1995 році, але пізніше і у більшості інших вищих навчальних закладах. Активізація наукових досліджень І. Огієнка пов'язана з його діяльністю у Науковому товаристві ім. Шевченка (НТШ), яке було потужним осередком. Метою цієї комісії було піднімати українську бібліологію до високого, справжнього європейського рівня. Комісія почала своє існування у 1909 році, коли національна ідея була головним стимулом розвитку всіх сфер українського суспільства. Українські вчені активно приймали участь у вивченні тем, що мають український характер, обробці національних питань як самостійних у загальноєвропейському контексті, а також оприлюдненні результатів цих досліджень. Українська бібліологія була національною за формою і змістом.

Вона активно формувалася, набула вигляду самобутнього явища зі своїми традиціями, які з'явилися ще у середині XIX століття, і мала досить складну історію та багато аспектів. Ім'я І.Огієнка з'являється у протоколах засідань бібліографічної комісії НТШ у 1924–1925 роках. Відомо, що у 1922 році вчений приїхав із Тарнова (Польща) спочатку у Винники, місто неподалік Львова, а потім у 1924 році – у Львів, де з підтримки авторитетних членів НТШ, зокрема митрополита Андрея Шептицького, намагався знову продовжити дослідження, які були початі раніше. До цих досліджень особливу увагу відводиться тематика друкарства. Це встановлено у листі І.Огієнка, датованому січнем 1926 року, до секретаря Всеукраїнської академії наук А. Кримського. У листі він писав: «Друга ділянка, на якій я тепер працюю (перша була історія української мови), – це українська палеосимія, а саме історія українського друкарства. Це велична ділянка нашої культури, а при цьому до теперішнього часу вона стоїть застіна. Друкарство – це дуже важлива ділянка нашої культури, що вимагає праці не однієї людини, а цілого покоління. Дуже жаль, що в Академії наук немає спеціальної кафедри палеотипії² – я б зв'язався з цією кафедрою і працював би для неї як волонтер. Спеціальна кафедра української палеотипії збудувала б інтерес до наших стародруків і поставила б їх вивчення на правильні основи. Знайшлася б бригада людей, які б упорядкували і проаналізували цю ділянку, і це принесло б великі результати» [4,с.8]. На зборах комісії, які відбулися 6 квітня 1924 року під керівництвом українського бібліографа В. Дорошенка, презентував свої напрацювання із дослідження життя друкаря. Після традиційного обговорення, яким займалися інші учні (зокрема, В. Дорошенко, І. Огієнко, І. Кривецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, Ф. Колесса, І. Раковський, І. Свенціцький), голова комісії повідомив вченого, щоб цю роботу опублікували у журналі «Стара Україна» [4,с.16]. Саме в цей період, він завершує свою фундаментальну монографію про історію українського друкарства, де вперше висловив свою власну, відмінну від традиційних, концепцію виникнення українського друкарства.

² стародруки, видані в першій половині XVI століття, тобто з 1501 по 1550 рік включно.

Він, зокрема, розглядав, що видання Швайпольта Фіоля, що вийшли у Кракові у 1491 році, мають українське походження, і вважав, що друкарство виникло на українських землях у 1569 році, коли Іван Федоров у Заблудові випустив «Учительне Євангеліє» [4,с.18] . У своїх книгознавчих дослідженнях І.Огієнко розглянув надзвичайно великий масив матеріалу, у якому містяться нові факти, що відіграють важливу роль у розумінні походження українського друкарства, основних тенденцій та розвитку цієї справи упродовж століть. Безперечно, йому вдалося глибоко, цілісно та високоякісно проаналізувати довгий і подекуди суперечливий шлях національного книговидання. Його ім'я, як дослідника, що дослідив книжкову справу, як головний стимул розвитку культури української нації, заслуговує пошану серед інших вчених. Його книгознавча праця заслуговує поваги суспільства й наукової громадськості України.

У наукових роботах І.Огієнка проблема українського книгодрукування розглядається як частина історії духовного розвитку українського народу. Він підкреслював, що поява друкарства пов'язана з переходом української культури до нового вигляду самовираження – з рукописної традиції до організованого поширення знань. У своїй праці «Історія українського друкарства» [4] він прослідкував розвиток національної друкарської школи, починаючи з ранніх спроб у XVI столітті і до сучасності, підкреслюючи її безперервність та логіку послідовного розвитку. У монографії він присвячує Івану Федорову окремий розділ, в якому розглядає його як першого друкаря, як особу, яка активно сприяла українській культурі. Огієнко підкреслював, що «саме в Львові Федоров заснував першу постійну друкарню, а його науково-популярна праця стала першим українським друкованим виданням, виконаним на високому рівні – як з точки зору мистецтва, так і з точки зору технології» [4, с. 93]. За думкою Огієнка, ця книга стала початком нової епохи – епохи українського друку. Через оповідь про Івана Федорова Огієнко не просто розповідає про події XVI століття, а створює повну картину початків українського друкарства як духовного явища, де з'єдналися віра, освіта і національне призначення. Як зазначає автор : «про

Хведоровича не було ніяких нових архівних матеріалів, і дослідники в двадцятій раз один по одному повторювали на різний лад старе та давно відоме» [4, с.94] , тому він прагнув переосмислити діяльність друкаря, спираючись не лише на відомі джерела, а й на власний історико-культурний аналіз. Науковець наводить дані з архівних документів, які підтверджували історичну достовірність фактів із життя першодрукаря. Особливо важливими були матеріали, які виявив у Львові у грудні 1883 року та в січні 1884 року професор Станіслав Пташицький. Вивчаючи земські та міські архіви, він знайшов 34 документи, які раніше були невідомі, і які стосувались діяльності Федорова, датовані 1573–1584 роками [4, с. 93]. Ці зведення стали важливим додатком до наукових досліджень, на які спирався Іван Огієнко. Вони допомогли уточнити біографію та його хронологію в друкарській діяльності. Особливу увагу дослідник звертав на автобіографічну післямову Івана Федорова до львівського «Апостола» 1574 року. У цьому тексті вчений описав умови життя в еміграції друкаря, труднощі, що виникали під час роботи, та власне розуміння своєї професії. Огієнко вважав цей текст дуже цінним свідченням духовного самопізнання Федорова: «через нього можна зрозуміти внутрішній зв'язок між особистою долею друкаря та його віру у служіння культурі й народові» [4, с.94].

Погляди І.Огієнка на походження та розвиток українського книгодрукування не залишилися поза увагою сучасних учених. Маючи на меті удосконалити наявні дослідження з даної проблематики, Іван Огієнко вміло виокремив історичний та культурний виміри книгодрукування та переосмислив ідеї інших науковців. Вченим, який ґрунтовно дослідив спадщину Івана Огієнка щодо витоків українського друкарства був Микола Тимошик. В праці «Знову про початки українського друкарства» [21] описував його ідеї і зафіксував сучасний погляд на трактування. Автор аргументовано підкреслює тезу про самобутність українського друкарства, його незалежність від зовнішніх впливів (російського чи польського) та глибоке коріння в національній культурній традиції. Він цитує Огієнка, наголошуючи, що саме той «захистив і розвинув наукову концепцію витоків та етапів розвитку національного книготворення,

обґрунтовану ним в Історії українського друкарства» [21, с. 188]. Тимошик акцентує на актуальності Огієнкових гуманітарних засад для сучасної української культури, особливо в умовах нових цивілізаційних викликів, і закликає до правдивого осмислення минулого на основі архівних джерел і національного світогляду. Як зазначає у своїй публікації дослідник цієї теми : «у цій статті ми не плануємо приватизувати Федорова, як дослідника, як це робили наші сусіди, не хочемо нав'язувати свою точку зору, не намагаємося, цитуючи О. Сокурова, «повалити авторитет російського першодрукаря». Ми просто захищаємо моральне право України бути причетною до появи основних досягнень Івана Федорова — «українського» періоду його життя та творчої діяльності. Ми хочемо вважати його не лише засновником постійного українського друкарства, а й визначним учасником культурного та національного відродження України другої половини XVI століття» [21, с.190]. Він пояснює, що саме український контекст діяльності Івана Федорова визначив основні особливості його творчості, зокрема прагнення поєднати християнські ідеї з освітньою діяльністю народу. Питання походження українського друкарства, а також можливість того, що друкарня існувала у Львові ще з другої половини XV століття, цікавило багатьох поколінь істориків. Це не просто факт, а спроба зрозуміти, чому саме українська земля ставила основу для появи Івана Федорова і його перших книг. У середньовічному Львові панувала атмосфера центру культури, розвитку освіти та наукової думки. Там з'являлися ідеї гуманізму, поширювався інтерес до книги, що створювало умови для появи друкарства. Тому гіпотеза про те, що друкарня міщанина Степана Дропана, про яку згадував М. Тимошик у своїй монографії, працювала ще у 1460 році, здається досить правдоподібною. Відсутність її друків не можна використовувати як аргумент проти цієї гіпотези — бо історія часто втрачає пам'ятки, але вплив їх відчувається через інші джерела. Важливим моментом для перегляду цього питання стало відкриття Ореста Мацюка у другій половині XX століття, коли він знайшов латинські документи про діяльність друкарні Дропана. Проте довгий час ці знайдені документи не викликали уваги у вчених. Після цього з'ясувалося,

що більше 40 років до цього питання не зверталися. Тим не менше, ця поява засвідчує, що друкарська традиція в Україні має глибокі коріння, ніж прийнято думати. Цю думку підтримує Микола Низовий, який зазначає парадокс: «нащадки тих, хто виштовхнув Івана Федорова за межі України, нині представляють себе єдиними спадкоємцями його творчої спадщини». Якщо справді друкарня Степана Дропана існувала у Львові, то діяльність Федорова не стала різким явищем, а його гармонійним продовженням. Наявність освічених людей, братських шкіл та прагнення до духовної літератури створили ґрунт, на якому могло виникнути українське друкарство.

У цьому напрямку важливо зазначити, що повернення Федорова до українського історико-культурного дискурсу не є спробою національної власності, а відновлення історичної справедливості. Визнання його діяльності на українських землях — це крок до більш глибокого розуміння процесів утворення української духовної та книжної культури. Таким чином, позиція дослідника М. Тимошика логічно продовжує ідеї Огієнка, підкреслюючи їх значення сьогодні у науці та процесі національного самоусвідомлення.

Серед позицій учених, які теж досліджували історію українського друкарства, погляди Огієнка певною мірою виділялися за рахунок здобутої джерельної бази та ідеєю подальшого розвитку книгодруку. У доробках своїх попередників – включаючи Івана Крип'якевича, який обмежувався локальним описом друкарні та записом лише окремих фактів, І.Огієнко прагнув створити цілісну картину усього процесу книгодрукування виокремивши цю проблематику, як самостійну наукову галузь, затвердивши її власними результатами дослідження [21, с.22]

В період вимушеної еміграції вченого у 20-их роках ХХ століття до Польщі, обставини дали І.Огієнко шлях до відкриття нових знань у архівах та старовинних бібліотеках. Відвідуючи монастирські книгозбірні, він натрапляє на чимало приватних каталогів та збірок про діяльність друкарень на українських теренах у складі Речі Посполитої. Про це дослідження він пише в одному із розділів «Історія українського друкарства» [4], яке дало йому можливість

поширювати ці знахідки на історичну та наукову спільноту однодумців і суспільства. Як зазначав Огієнко: «Польське друкарство на землях українських різко ділиться на дві частини: на західноукраїнських землях, де жило більше польського народу, польські друкарні були часом значними, постійними і мали певний вплив на українську людність. Зовсім не те бачимо на східноукраїнських землях – тут польського населення було надзвичайно мало, а тому й друкарні їхні не були тут постійними, якогось особливого впливу на український народ ці друкарні не мали» [4, с.398]. Цей опис простежує певну нерівність впливу польських друкарень на українських землях у XVII століття. Такий значний «поділ» доводить думку, що розширення можливостей книгодруку був сильно пов'язаний із політичним та соціальним становищем українців. В контексті праці

Огієнка це допомагає пояснити, чому локальні друкарські традиції зберігали автономність у деяких регіонах. Центром українського книгодрукування залишався Львів, тоді ж як в інших менших містах якщо і були невеликі друкарні, то вони мали лише тимчасову функцію. Науковець зазначає: « Найперша польська друкарня серед українського народу появилася у Львові, в 1578 р., але друкувала спочатку книжки латинські; започаткував цю друкарню краківський друкар, німець з походження, М. Шарфенбергер, а власне служачий його – Павло Щербець. Як бачимо, польське друкарство трималося головно Львова, на інших землях України польське друкарство було лише похідним, скороминувим» [4,с.399]. Ще одним аспектом існування польського та українського книгодруку на польських землях був єврейський чинник. Історик звертає увагу на те, що єврейські друкарні з'являлися в тих же містах, що й польські, проте мали власну специфіку: друкували релігійні та освітні тексти на івриті й ідиші, орієнтуючись на потреби єврейської громади. «Найпершу жидівську друкарню в Польщі засновано в Кракові. Три брати, родом з Галича роздобули собі привілея на друкарню, заклали її в Кракові| 13 травня 1534 р. випустили в світ найпершу друковану жидівську книжку в Польщі» [4,с. 400]. Пізніше вона перестала існувати з певних особистих причин сім'ї і їх перехід в католицизм. Наступною спробою продовжити розвиток єврейських друкарень

зробили у Любліні, де друкуються книги для шкіл із потребою підручників, оскільки всі друки відправлялись закордон. Дане розміщення друкарень позначало різноманітність задіяних національностей. Згадка Огієнка про єврейський друк важлива, бо дозволяє оцінити не лише кількісні показники книгодруку, а й його соціально-культурні функції, зокрема роль у підтримці освітньої та релігійної діяльності окремих громад. Вчений порівнював наші видання з польськими з кінця XVII століття та дослідив усі існуючі на той час види шрифтів, технічні аспекти друку. Той період, коли він вивчав польське друкарство, допоміг йому розглядати українське друкарство як складову культурного простору Центрально-Східної Європи. Це значно розширило можливості його наукового дослідження та надало більше розуміння того, як друкарні працювали в багатонаціональному середовищі Речі Посполитої.

Сучасні учені продовжують вивчати ідеї Івана Огієнка про книгодрукування, розглядаючи їх у зв'язку з історією української культури, мови та писемності. Серед тих, хто високо оцінює спадщину Огієнка – Наталія Черниш, українська вчена, доцент кафедри медіа комунікацій Української академії друкарства. На науковій конференції «Українська писемність та мова у манускриптах і друкарстві», темою статті, яку вона висвітлювала була: «Українське друкарство у студіях Івана Огієнка» [22], авторка підкреслювала, що дослідження Огієнка мають велике значення для сучасної філології. Вона зазначає, що книга «Історія українського друкарства» не тільки розкриває минуле, а й допомагає формувати національну ідентичність, бо в ній друкарство розглядається як духовне явище, пов'язане з розвитком мови та освіти [22]. Наталія Черниш зазначає, що звертання до його думок допомагає сучасним дослідникам краще зрозуміти походження української книжкової культури та її роль у збереженні національної пам'яті. Упорядкувавши великий обсяг матеріалу, в якому містилось чимало нових фактів про друкарську справу на теренах України, дослідниця вважає, що це є «надзвичайно цінно для усвідомлення витоків вітчизняного друкарства, основних тенденцій його поступу упродовж століть» [22]. Немає сумнівів, що Івану Івановичу Огієнко

поталанило здійснити тривалий шлях до публікування такої важливої для суспільства монографії. Підсумовуючи думку вченої, додамо, що своєю діяльністю в цьому напрямку дослідження, вчений доводить усю унікальність книги, як поштовх до подальших роздумів науковці і викладу їх у інших працях.

Заснування та розвиток друкарень, як ми зазначали раніше, було одним із першочергових аспектів становлення українського друкарства. Вони створювались, як необхідність цілісного охоплення друку та формування української писемної традиції. В цьому середовищі нам важливо розглянути наступну працю Івана Огієнка «Загублений кременецький стародрук: «Синод Луцький» 1638 р.» (1931) [23]. Звернення до таких стародруків, є логічним продовженням дослідження друкарень, оскільки вони дозволяють конкретно показати вплив друкарської діяльності на культурний розвиток українців. В першій половині XVII століття на Волині діяло чимало братств та організацій, які об'єднували науковців різного роду діяльності, зокрема і освітньої. Друкарні при таких об'єднаннях виконували різні функції: від виготовлення книг до формування таких ж об'єднань на інших територіях. В схожому середовищі виникла Кременецька друкарня, про яку пише в своїй праці І. Огієнко. Вона діяла при Богоявленському монастирі [23, с.10]. Про реальну ситуацію на той час в друкарні знаходимо мало документів, їх практично не збереглося. Вчений згадує єдину працю «Граматика» [16], навчальний посібник руської мови, про яку є більшість відомостей. Першим етапом у вивченні цієї праці вчений вважає знахідку залишків видання «Синоду» у Варшавській бібліотеці. Належно збережені фрагменти дозволили дослідити зміст та структуру напрацювання. Текст містить різного роду постанови єпархіальних зборів, освітні норми та короткі записи про діяльність братств та шкіл [23, с.11]. Для Огієнка дослідження «Синода Луцького» стало можливістю показати, як окремі друкарні виконували функцію центрів культурного й освітнього розвитку, забезпечуючи збереження й поширення писемної традиції. Як зазначає автор: «Ближчий аналіз показав, що кожний з аркушів, то Синод 1638 р., а всіх їх разом аж сто примірників! Здається, єдиний в історії книгознавства приклад, щоби загублений стародрук,

доти невідомий ані в однім примірникові, знайшовся потім аж в ста екземплярах... [23, с.11]. дослідженням цієї праці до нього ніхто так ґрунтовно не займався. Структура книги складається з невеликого оповіду з Православного Синоду вересня 1638 року, коли на чолі з А. Пузини церковні діячі прибули до кафедральної церкви в Луцькому замку. Одними із важливих тем і промов, які виголосив на цьому зборі єпископ були : порядок проведення богослужінь, канонічні правила поведінки; контроль за церковною дисципліною та визначення покарань за порушення обов'язків. Історик зазначає, що : «Забавою духовенства нехай буде лише читання Письма Святого. На цім закінчилася промова Єпископа Пузини. Як бачимо, книжечка головню подає початкову врочисту частину Собору,— привітання від духовенства й промову Владики» [23, с.14]. Він підкреслив, що навіть часткові залишки стародруку мають важливий зміст для історії українського друку, дозволяючи відновити особливості технології виготовлення книг, вид в шрифту, систему рубрикацій та загальну організацію тексту. Відкриття та аналіз залишків «Синода Луцького» Іваном Огієнком є прикладом того, як системне вивчення старих напрацювань дозволяє глибше зрозуміти формування української писемної культури, взаємозв'язок друкарень з освітніми установами та роль окремих людей у розвитку українського друку. Видання показує взаємодію церковних діячів із міською владою, братчиками, культурними діячами, що дає змогу відтворити особливості тогочасної організації братських шкіл та друкарень при них. Окрім основного написаного тексту, видання є важливим з боку видавничого контексту. І.Огієнко описував шрифт, спосіб зшиття праці, якість паперу, помітки та технічний рівень українського друкарства того періоду. Також важливою є мережа поширення цього видання. «Синод Луцький» призначався для церковних та освітніх закладів, що дозволяє простежити шляхи розповсюдження писемності та засвідчує, яким чином друкарські надбаня братств виконували не лише адміністративну, а й освітню функцію [27,с.26]. У комплексі ці аспекти роблять пам'ятку важливим джерелом для відновлення повноцінної картини культурного та освітнього середовища Волині

XVII століття, поширюючи важливість збереження історії українського друкарства.

Звертаючись до сучасних вчених, в нашому дослідженні варто згадати й Наталію Шеремету, українську дослідницю, викладачку Кам'янець-Подільського університету імені І.Огієнка і її працю «Українське друкарство у студіях Івана Огієнка» [29]. Такий вибір теми дослідження авторка пояснює : «цього визначного діяча, можна без перебільшень назвати взірцем наукового мислення, переконливості аргументації, емоційності. Це і зумовило вибір теми» [29, с.37]. Вона наголошує, що в період видання «Історії українського друкарства»[3], його подальша доля мала неоднозначний розвиток подій в радянській Україні. Здебільшого відгуки від близького кола вченого були позитивними, але сама праця довгий час була у вилученні із фондів та відкритих джерел. Ніхто з науковців не мав змоги використовувати цю працю. «Така закритість праць була спричинена що Огієнко подавав історію українського друкарства не в усталеному російсько-українському вимірі, який домінував у радянській історіографії, а в ширшому слов'янському контексті, послідовно наголошуючи на пріоритетності саме української друкарської традиції» [29, с.38], пише авторка, доводячи, що таки українське друкарство було пріоритетним, воно формувало інтелектуальний вимір народу і забезпечувало першість між інших народів в просторі культури. Помітно Шеремета подає згадки про осередок українського друкарства на Волині. За її переконаннями «жоден інший регіон не дає настільки виразного уявлення про те, як тісто переплітались потреби українців у процесі формування книжної традиції» [29, с.38] . В значній кількості доробків вченого є згадки про цей регіон, ми також згадували волинську проблематику в попередній частині нашого дослідження, не лише з огляду на власну приналежність із краєм, але й тому, що там найкраще проявлялось становлення української культури, починаючи з XVI століття. Схожі репліки вченої дають можливість детальніше простежувати послідовність викладу Івана Огієнка, щодо того, як він описує розповсюдження Святого Письма на Волині, та безпосередній вплив регіону на це. Авторка описує : « ідея

про вживання Святого Письма народною мовою вперше була зреалізована на Волині. Поширилося воно тут тільки тоді, коли загострилася релігійна боротьба» [29, с.40]. Це пов'язано з тим, що регіон зазнавав утисків з боку латинства.

Згадавши Волинь, неможливо оминати постать Василя – Костянтина Острозького – просвітника та мецената, який мав потужний вплив на формування української культури. У цьому напрямку дослідниця вказує на необхідність звернення до основоположників та подій, без яких б феномен друкарства не був таким важливим. «На Волині довгі роки стояв міцний оборонець прав українського народу славний Остріжський. Саме він дав народові першу повну друковану Біблію» [29, с. 41], підводить думку авторка, розглядаючи Острозького, як одного із потужних стимулів розвитку друкарства, адже завдяки ньому, одне із найбільших досягнень цього регіону проявилось у виданні першої друкованої Острозької Біблії (1581). Сам І.Огієнко тлумачив друк цієї Біблії, як «символ української духовної традиції. Навколо цього видання сформувався стійкий центр книжності» [3, с. 327]. Підводячи до цієї думки, вчена тлумачить появу Острозького друкарства, як історичну основу, на яку рівнялись подальші українські видавництва і видавці.

Подальший розвиток друкарства не мав обмежень в території та часі. Наступним центром появи друкованих книг постає Києво – Печерська друкарня, яка утворилась на початкуXVII століття. Продовжуючи думку, дослідниця акцентує увагу, що в Огієнковій «Історії українського друкарства» [4], новоутворена друкарня постає як духовний центр освітньо-церковного життя Києва. Започаткував друкарню Єлисей Плетенецький, який взяв ідеї Костянтина Острозького і реалізував їх у життя. Чи були відомі діячі між собою достовірних даних немає, про те, можемо простежити, що їх об'єднувала спільна ідея створення осередку друку, який мав стрімко розвиватись не лише в межах українських земель. Усі видання друкувалися старослов'янською мовою, маючи власний стиль та поліграфію. Їхніми характерними рисами було: «максимально наблизити видання до читача через переклад до розмовної мови» [29, с.43]. Друкарня Києво – Печерської лаври утвердила спільні норми по збереженню

методики друку попередників та відкрила можливості до вдосконалення, завдяки чому освітній процес з плином часу ставав модернізованим.

З формуванням друкарської справи формувалась і друкарська лексика, яка мала підґрунтя із власного словотворення. Насамперед це були слова, виключно зі староукраїнським коренем, для прикладу : «тиснути, лити, бити, тобто відбивати, витискати , тискар» [29, с.42]. Цей словниковий склад чітко передавав технологію безпосередньо наших друкарів, їхній виробничий процес : як вони працювали, які техніки і шрифти використовували. Маємо розуміти, що ці терміни видозмінювались протягом століть, і деякі з них могли не дійти до наших днів. Важливо, що ці терміни мають технічні визначення та є способом пояснення аспектів книгодруку. Така деталізація підсилює історичний інтерес, адже дає змогу детально уявити картину старого книгодрукування та приблизного вигляду старовинної друкарні. Н.Шеремета показала детальний аналіз праці Огієнка, з точки зору не лише його особистих текстів, а й занурення в історію та культурний аспект, який вчений детально відтворював, прагнучи показати усі надрі українського видавництва від появи друкарства на Волині, у Києві та до початку ХХ століття.

В контексті дослідження найбільш фундаментальної праці Івана Огієнка з цієї проблематики також представлені матеріали друкарень Галичини. Зокрема, вони стосуються Львівської друкарні, яка стала потужним центром видавництва в цьому регіоні. Докладно невідомо, коли саме друкарство в Львові розпочинало своє історію, пише історик у «Історії українського друкарства» [4], проте можемо розуміти, що воно розвинулось там набагато раніше ніж поява Івана Федорова. « І справді, архівні документи дають нам окремі — хоч і не ясні — натяки на те, що українське друкарство було у Львові дуже рано. В пастирському листі єпископа львівського Гедеона Балабана від 1587 р. читаємо: «Панове мешчане лвовские за приводом нашим и друкарню опущенную видвигнули, стараючися веспол з нами, абы знову наше писма друкованы были»» [4, с. 106]. З цієї цитати маємо розуміти, що Братства, при яких зазвичай мала бути друкарня, мали її, або принаймні робили спроби її розвинути. Старовинні матеріали маю підтекст того,

що Львівські друкарні існували ще до 1573 року, але вони мало дослідженні і не до кінця зрозумілі кого стосувалися.

Значний інтерес маємо і до створення та розвитку позальвівських осередків друку, які не дивлячись на їх меншу функцію та масштабність, виконували не меншу функцію. Серед таких осередків провідне місце посідає Стрятинська друкарня. Фундатором вважають єпископа Балабана, який свого часу був військовим за професією, а вже згодом обрав священний сан. Постійно дбаючи про освіту своїх парафіян, і щоб мати окремість від Львова, вирішує Гедеон Балабан заснувати друкарню в Стрятині, в містечку, де він проживав. Якість церковної літератури була дуже занедбаною: мала багато різного роду помилок та неточностей. Іван Огієнко зазначає це: «Ще на одному з Берестейських соборів (чи не 1594 р.) звернули на це пильну увагу і цілий собор доручив власне Гедеону, як людині великої освіти, зайнятися поправленням церковно-богослужбових книжок – Требника та Служебника» [4, с. 167]. Виходячи з цього, вбачаємо в створенні друкарні цілеспрямовану роботу над вдосконаленням богослужбової літератури. Зокрема, Служебник вийшов друком у 1604 році, який був редагований особисто Гедеоном, а Требник двома роками пізніше «надруковано їй «власным коштом и накладом» Хведора Юрковича, мецената, «с советом и благословенієм» єпископа Гедеона. Але кінця цієї книжки не побачив вже щедрий меценат, — Хведір Балабан помер 24 травня, перед виходом книжки. Требник цей в нашій літературі довго був улюбленою книжкою, надзвичайно поважаною» [4, с.169]. Усі подальші видання Стратину виділялись особистою відмінністю оформлення. Дослідник відзначає чіткість шрифтів, зокрема «євангельський» які детально підбирались до кожного тексту, використання традиційного місцевого орнаменту та оздоблення. Але втім, друкарня довго не проіснувала, в 1607 році йде у засвіти Гедеон, духовний наставник та ініціатор її створення, який мав дуже багато планів, щодо розвитку друкарської справи, зокрема, друкування книжок іншими мовами. Попри нетривалу історію, Стрятинська друкарня відома по сьогодні і залишила окреме місце в українській культурі. За Огієнком, «її слава стала не тільки своїми дуже

коштовними виданнями, але також і тим, що вона дала початок до заснування київського друкарства. Доля судила таким чином, щоб друкарство до Києва перенесене було з Галичини [3, с.169]. З ініціативності Балабанів у Стратині існувала недовга здійснена спроба стабільної друкарні для церковних книг, яка забезпечувала спільноту якісними виданнями для здійснення служб у всіх навколишніх церквах.

Наступним осередком розвитку друкарства Іван Огієнко описує Поділля. Окреме місце в своїй праці вчений присвячує Кам'янецькій друкарні, в серці Кам'янця-Подільського, де жив тривалий період Іван Огієнко і мав змогу досліджувати місця її поширення. Друкарня Губерніального Правління існувала з 1798 року, яка випускала виключно російською та польською мовами видання.

Масштабами вона поступається львівській чи острозькій друкарні, оскільки була не такою великою, проте проіснувала 52 роки [3, с. 366]. Першим осередком була друкарня у селищі Мінківці, власником якої був невідомий пан Вагнер. Які видання друкувались – не досліджено, проте є відомості, що у 1811 році вона була перевезена у Дунаївці під Кам'янцем, а згодом і в самий Кам'янець. Як пише вчений: «це була друга друкарня в Дунаївцях, бо першу заклали тут Красинські ще в часи Барської Конфедерації. Вона друкувала різні розпорядження та маніфести» [3, с.365]. Друкарська справа в Кам'янці – Подільську мала досить хаотичний характер. Вона випускала велику кількість книг польською, але часто без самого друку і дати. Це не створювало цілісної картини цієї справи. Пан Вагнер, як зазначає І.Огієнко: «друкував книжки більше релігійного змісту, молитовники та букварі, і збував їх на відпустах. Врешті 1849 р. Вагнерівську друкарню закрито, а 1851 р. помер в повній бідності й господар її. 1858 р. цю друкарню продано за борги і тоді набув її Давид Крайз, якого потомки володіють нею й тепер» [4, с. 368]. У такий спосіб, ми дослідили, чому подільські друкарні не належали до передових центрів друкарської справи. Проте, вони все ж посідали важливе історичне місце у нашій культурі. Їхня діяльність інтегрувалась до усіх умов в яких вона перебувала, зберігаючи та підтримуючи національну основу подільського книгодруку для розуміння

загальної картини друкарства ранньомодерного періоду. Отже, взявши до уваги та розглянувши розвиток різних друкарень України, можемо виокремити цілісну картину розвитку книгодрукування, яку описав Іван Огієнко. Всі ці напрямки створили окреме історичне середовище, зокрема : Київ на основі інших осередків сформував стабільний центр видань та книгодруку, Львів став засновником технічного елементу друку, а Поділля допомагало розширювати горизонти видань. Усі згадані нами фундаментальні постаті та події відіграли важливу роль при подальшому формуванні мережі книгодрукування, яке з плином часу, не обмежувалось українськими землями.

Узагальнюючи викладений матеріал у четвертому розділі, можемо зробити висновок, що ключова праця І.Огієнка, є надзвичайною важливою в контексті дослідження історії українського друкарства. Він залишив нам неосяжний доробок, який став темою багатьох дослідних робіт українських вчених. Історик показує, що розвиток друкарства стає потребою багатьох духовних та культурних центрів, починаючи з XV століття, коли бажання мати власну книгу зафіксовану у друкованому слові стає необхідністю.

Кожен регіон друку, який описував учений, – Львів, Острог, Київ, Поділля був невеликою, але важливою ланкою у створенні того культурного простору, що дозволив українській книзі вижити у непростих політичних умовах. Самі друкарні діяли не окремо одна від одної, вони взаємодіяли у часі існування, позичаючи одна в одної нові техніки, форми оздоблення та шрифти. Між ними існували спільні традиції, історія та передача досвіду. Не дивлячись на складні умови, які проходили осередки друку, вони постійно знаходили сили продовжувати книгодруку, шукаючи підтримки серед суспільства . Це свідчить про те, що українська книга з перших кроків була справою не однієї людини чи окремої школи, а спільним зусиллям багатьох поколінь. Важливо й зазначити те, що вчений не залишав лише звичайні описи друкарень, навпаки, він хотів подати увесь матеріал зрозумілим для людей, для тих, в чиєму житті книга відігравала важливу роль, даючи основи читання, письма та освіти. В теперішніх реаліях російсько-української війни, коли українські друкарні та видавництва зазнають

втрат та знищення, під постійною загрозою ворожих обстрілів, діяльність І.Огієнка постає в зовсім новому ключі. Як і багато років потому, книга, надрукована видавництвами в Україні має важливе значення. Зруйновані друкарні проходять шлях найперших друкарень Львова, Києва , нагадуючи, що книга завжди була джерелом знань і символом опору, збереження історії та традицій, логічним продовженням нашої історії.

РОЗДІЛ 6 : СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА У СФЕРІ ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ

6.1 Українські духовно-релігійні традиції у науково-дослідницьких та публіцистично-популяризаторських працях Іван Огієнко

Зацікавлення в дохристиянських витоках духовного життя українців було постійною сферою дослідження Івана Огієнка. Таке бажання науковець реалізував в своїх деяких працях на цю тему, зокрема : «Українська культура» [13], «Історія українського друкарства» [4], «Українська церква за часів Богдана Хмельницького» [43]. Ці доробки характеризують напрям вченого до дослідження вірувань наших предків, які стали основою головної спеціалізованої праці: «Дохристиянські вірування українського народу» (1965)[44]. Робота над цією монографією мала досить важкий шлях, оскільки потребувала опрацювати значну частку матеріалу, яка була написана до нього. Зауважимо, що вчений прагнув поєднати в одному дослідженні декілька аспектів з інших наук. Для прикладу, він наполягав, що була задіяна велика кількість етнографічних, лінгвістичних матеріалів та народного фольклору. Такий повноцінний підхід допоміг досліднику здійснити комплексний підхід до вивчення народних традицій та як видозмінювалися язичницькі уявлення протягом часу. Саме завдяки цьому підходу він зміг реконструювати складний світогляд давніх українців, який формувався під впливом природного середовища, побутових реалій та соціальних потреб.

Значну увагу вчений приділяв традиціям язичництва, які мали продовження у формуванні національної ідентичності. Для того, щоб цілком правильно описати наявність двох релігій в житті українців, вчений розділяв думку: «безумовного захоплення всім, що створено нашими предками – язичниками» [44, с. 24], а з іншого боку, визнає знання про вірування.

Канадський протоієрей Богдан Демчук, у своїй богословській праці, підкреслював визнання Огієнка, як провідника та теолога. Він звертає увагу, що «Огієнко ніколи не був високочолим лінгвістом, проте головним чином популяризатором і упорядковувачем»[44, с. 24].

Вищезгадану монографію І.Огієнка, вчений завершив у 1946 році, коли проживав і лікувався у Швейцарії. Проте, не одразу працю вдалось показати світові. Така нагода відбулась у 1965 році в Канаді, куди він переїхав. Дана праця має науковий характер і водночас зберігає дохристиянську духовну традицію українського народу та свідчення про цей давній період. Зокрема, значну частину дослідження, І.Огієнко відносить до опису та аналізу небесних світил, вогню, землі, води, повітря, рослин і тварин як основоположні вірування корінного населення. На його думку, наші предки обожнювали воду через її властивість оживляти й удобрювати землю. Жоден інший компонент природи і життя не має такої сили. Саме тому в давніх писемних пам'ятках слово «Дунай» могло позначати будь-який значний водний простір – ріку, озеро, море, джерело чи криницю [44, с. 40].

Науковець зазначає, що в схожих середовищах зцілення нерідко з'являються чудотворні ікони, хрести [44, с. 47]. Серед індоєвропейських мов вважалося, що джерельна вода, яку називають живою або справжньою, має особливо цілющі властивості. В українських віруваннях Богиня світової гармонії та кохання Лада приносила людям живу воду, а вода як символ життя дарувала дощ і асоціювалася з богинею Даною, богинею річок. Незважаючи на сильний опір Церкви таким різним поклонінням язичників, з часом, багато стародавніх традицій увійшли в християнство, як наприклад Богоявлення [45, с. 125]. На свято народження сонця, яке в християнстві стало Різдвом Христовим, «люди радісно купалися в цілющій воді, що й сьогодні практикується на свято Богоявлення (по Йордану)» [44, с. 42]. Ще однією складовою поширення таких традицій є їхня сезонність. Весняні, літні, осінні та зимові ритуали виконували дві функції: релігійну та соціальну. Були так звані «мостом» між народом та природою, вирішували коли людям варто відпочити від праці. В сучасних реаліях така циклічність залишилась, проте набула нових змін.

Свою увагу вчений приділяв важливості рослинного і тваринного світів. У своїй праці він аналізує, які функції для обрядів виконували дерева, трава та плоди. Окремо, він описує папороть та євшан-зілля, які мали свої ритуальні

значення. Серед магічних рослин дослідник виокремив – любисток [44, с. 59]. Серед відомостей про світ тварин, дослідник виокремлює думку, про їх існування і функції з давніх часів. Світ тварин і рослин дуже багатий на інформацію про віру дохристиянського світу, проте, більшу частину дослідження І.Огієнко відводить на опис і аналіз богів. Українські дохристиянські вірування створили цілісну систему про родючість, гармонію та захист. Саме тому, вчений доклав зусиль до виокремлення знаків, які використовували наші предки для передавання уявлень. Зокрема: трикутники, ромби, спіралі – символи, які мали важливе значення і використовувались у різних ремеслах. На думку дослідника, це підтверджує високий рівень духовності та естетичної культури давніх українців, що відображався у всіх сферах їх побуту.

У розділі про українську міфологію, в своїй праці І.Огієнко подає детальний опис головним богам, серед яких Стрибог, Рада, Рожаниця. Першого, дослідник описує як : як бога вітру, а водночас і як руйнівника, бога війни, від слів стрибати і стерти [44 с. 108]. Відносно Ради, вчений описує її як богиню кохання та весни, яка тісто пов'язана з мотивами води. І.Огієнко вміло висвітлив наукове питання від невеликих культів до створення цілого пантеону давніх богів, що дозволило уявити цілісну картину дослідження з цієї проблематики. Ця праця стала науковою основою багатьох подальших дослідження наукових діячів, які присвятили себе вивченню української міфології, народознавства та фольклористики. Його заклик: «Наша релігійна спадщина – це частина нашої історії та культури, і ми маємо зробити все можливе, щоб її відновити та зберегти знання», надихає нас на подальше вивчення і збереження цієї незамінної частини національного спадку» [44 с. 108]. З аналізу матеріалу, можна дійти до висновку, що на переконання Івана Огієнка, язичницькі уявлення трансформувалися у сучасні погляди та культуру українського народу. Тому, необхідність збереження таких поглядів є невід'ємною частиною спадщини дослідника. Вона дає переконання, що пізнавати власні витоки та релігії є важливою умовою розвитку суспільства. Саме тому його дослідження і сьогодні залишаються

актуальними, слугуючи підґрунтям для подальших наукових студій з етнології, релігієзнавства та культурології.

6.2. Проблематика церковного розколу християнства 1054 року у науковій спадщині І.Огієнка

Важливе місце у науковій спадщині Митрополита Іларіона посідали взаємини між Церквами Східного та Західного обрядів. Будучи церковним діячем він намагався дослідити розвиток християнства в Україні із найдавніших часів, яке впливало на формування релігійного середовища нашого народу. Подіям, які призвели до суперечностей між православ'ям та католицизмом вчений присвятив особливу увагу. Вагомою працею з цієї тематики варто відзначити «Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її» [46]. Першочерговим є з'ясування передумов та причин розділення Церкви. Учений зазначав: «Встрявання пап у справи Східної Православної Церкви ніколи не були з бажання допомогти їй, а тільки з постійного намагання захопити її» [46, с. 209]. Такі твердження демонструють його переконання, що папи прагнули поєднати церковну роль із політичною владою, що й стало однією з найперших передумов загострення взаємин між Сходом і Заходом. Прагнення Риму до домінування викликало напруження у Константинопольській Церкві, поступово віддаляючи ці два напрямки. Попри те, що для всього християнського світу Вселенські Собори залишалися найвищим авторитетом, римські папи дедалі наполегливіше заявляли про свою зверхність, що не знаходило підтримки в інших церковних спільнотах і зрештою спричинило розкол.

Наступною причиною, яку виокремлює вчений є втрата взаєморозуміння в християнській спільноті. Там де панують конфлікти та суперечки Церква втрачає єдність. У такий спосіб, вказує дослідник, непорозуміння, що виникли через папські зазіхання, поступово переросли у загальну ослабленість єдності Церкви. Подібні процеси здатні призвести до роздробленості християнської спільноти, втрати її впливу в суспільстві та послаблення духовного авторитету.

З часом, у кожній парафії формувалися окремі обрядові традиції, які власне, не намагалися порушувати загальноприйняті догми, проте святенництво вносили свої корективи. Як зазначав Огієнко: «У кожній Церкві є свої звичаї, отримані від давніх часів, – їх бачимо в Церквах Римській, Візантійській і інших східних патріархатів» [26, с. 214]. На Сході обрядові відмінності ніколи не вважали загрозою, якщо вони не суперечили догматам. В Римській Церкві навпаки – прагнули дотримуватися одноманітності та стежити за іншими церквами, які мали власні вимоги. Саме тому папські послы в Константинополі в 1054 р. дали анафему на Східну Православну Церкву за те, що її обряди не такі однакові з обрядами Римської Церкви. Як відомо, в той період спокійно відносились до церковної різноманітності, вважаючи їх звичайним явищем у кожній церкві. Пізніше, кількість відмінностей тільки зростає. Як зазначає дослідник, на початку XII століття вже існувало понад 30 пунктів, які були характерні лише для західного обряду. Це спричинило поділ Римської держави на Східну та Західну. Політичні суперечності між Римом і Візантією, а також різні державні інтереси їхніх правителів, сприяли ослабленню загально церковної єдності та вплинули на поглиблення розколу Вселенської Церкви.

Наступним чинником, який впливав на розбрат Церкви стали Хрестові походи. Вчений зауважував: «Маю на увазі Хрестові Походи, що викопали неперехідного рова поміж обома християнськими Церквами, й убили всяку думку на примирення Сходу з Заходом» [46, с. 222]. Такі події в Європі, лише поглиблювали непорозуміння. Провідники походів переслідували не тільки мету звільнення Святої Землі, а й прагнули посилити власний – і церковний – вплив на Сході. З плином часу, коли політичні та релігійні дискусії не припинялись, формувалась нова церковна література – полеміка. Вона розвинулась на межі загострень суперечностей між Сходом та Заходом та стала глибоким відображенням богословських розбіжностей релігійних діячів. Полемічні твори дедалі частіше ставали інструментом захисту власної церковної традиції, засобом аргументації «правильності» віровчення та способом обґрунтування історичної спадкоємності тієї чи іншої конфесії. Для І.Огієнка дослідження

нового виду подання інформації стало важливим чинником до відкриття змісту цих творів, з яких причин вони виникали та які мали наслідки для міжконфесійної ситуації. Така література, на його думку: « не лише відображала боротьбу ідей, а й впливала на формування релігійної свідомості, сприяла поглибленню прірви між Сходом і Заходом» [46, с.265].

Не менш важливе місце І.Огієнко відводив на проблематику унії, через яку він прагнув простежити прагнення Сходу та Заходу подолати розбіжності в розколі. Шлях унії, попри свою суперечливість, у середньовічній Європі розглядався як один з небагатьох можливих механізмів відновлення єдності християнського світу. Саме тому І.Огієнко приділяв особливу увагу історичним обставинам, що супроводжували спроби об'єднання Церков, підкреслюючи, що унії були не лише богословським явищем, а передусім політичною та дипломатичною силою. На думку вченого представники візантійської сторони звертались до умов унії переважно як до управлінського ресурсу, намагаючись здобути прихильність папства чи допомогу західних монархів. Водночас для Риму унії були засобом розширення юрисдикції та впливу на православний Схід. Така несхожість інтересів неминуче робила унійні домовленості недовговічними. У цьому контексті шлях унії виглядав як компроміс, який суперечив східному християнству. Як приклад, вчений згадує Ліонську та Флорентійську унії, які через намагання об'єднати політичні інтереси були приречені на поразку. І.Огієнко зазначав: «Усе зрозуміло—Ліонська унія, фіктивна та насильницька, розвалилася» [46, с. 265]. Щодо Флорентійської унії, яку вчений зазначав, як «дипломатичну гру», вона мала на меті розвинути Візантію шляхом зближення політики з Римом. Враховуючи це, перед смертю, імператор Мануїл, розкрив своєму спадкоємцю певні аспекти таємних перемовин щодо майбутнього союзу двох Церков. Це свідчило про прагнення до богословського єднання та досягнення домовленостей. Урочисте підписання акту про з'єднання 5 липня 1439 року стало кульмінацією цих суперечень, але, як підкреслював Огієнко, «сама природа угоди не давала їй шансів на тривале існування» [46, с. 270].

Як висновок, зазначимо, що дослідження цієї проблематики мало важливе значення у спадщині І.Огієнка. Як релігійний діяч, він мав власний досвід, який допомагав йому осмислювати минулість подій та впливати на формування історичної традиції українського церковного життя. Його присутність на різного роду церковних процесах та прагнення зануритися в минуле дозволило послідовно демонструвати, контексти й логіку розвитку подій, пов'язаних з історією Церкви. Саме тому його наукова та церковна діяльність перебували у взаємному зв'язку, доповнюючи одна одну та відкриваючи можливість глибшого прочитання складних релігійно-історичних процесів. На момент написання праці, І.Огієнко опрацював значний обсяг недосліджених джерел, які створили нові можливості для подальших наукових студій. Підходи І. Огієнка й нині не втрачають актуальності в релігієзнавчих студіях. Певні розбіжності, які формувалися в Середньовіччі мають місце у церковних та міжконфесійних обговореннях, тому дослідження проблеми розколу залишається важливою складовою праці істориків, богословів та науковців.

6.3 Іван Огієнко як дослідник церковно-унійного процесу та Берестейської церковної унії 1596 року

Роль Берестейської унії посідає одне з ключових місць в українській історії Церкви. Вона стала точкою, від якої почалось формування релігійного життя українського суспільства. Не зміг оминати події Берестейської унії і богослов, історик та громадський діяч – І.Огієнко. Для вченого ця подія була не лише епізодом минулого, але й глибоким викликом, що вплинув на долю українського православ'я. Тому проблематика унії відображається в його наукових студіях, богословських промовах, формуючи важливу релігійну спадщину. Дослідниця О. Панько звертається до доробку І.Огієнка у своїй статті «Берестейська унія в оцінках І.Огієнка (митрополита Іларіона)» [52]. Для митрополита Іларіона аналіз унії був неможливим без ширшого погляду на українське суспільне життя, про що він наголошував у власних текстах: «Не можна досліджувати соборність як окреме і самостійне явище, відокремлене від

живого тіла України, бо так ми ніколи не дійдемо до істини» [52, с. 8]. На думку вченого, причини укладання Берестейської унії мають не лише релігійне значення, але й постають як політична першопричина у зв'язку з феодалною політикою Польщі на українських землях. За його словами, унія була «релігійною нісенітницею» [52, с. 89] і такий документ передбачав свідоме релігійне відступництво, а православ'я ставало перепоною до владних планів польського правління. «Якщо загарбникам удалося б подолати православ'я, то це означало б, що буде розбита й Україна, бо вона винародовиться, стане католицькою, а тоді вже легко буде перевести всіх на поляків», переконано доводить дослідник, маючи на увазі що знищення православ'я означало би остаточне поневолення українського народу [52, с. 8]. В контексті дослідження цієї проблематики, І.Огієнко знаходив ще інші першопричини, зокрема етнічні та культурні, які будувалися на принципі «поділяй і володарюй». За цих обставин, вчений розділяв переконання В. Антоновича, високо оцінюючи його працю «Що принесла унія Україні...» [53] як одну з базових праць у дослідженні наслідків унійного процесу. В суспільному житті українського народу, унія поділяла єдність народу на декілька конфесійних спільнот, які порізно почали взаємодіяти. Існувала й думка інших дослідників, що унія могла бути кроком задля збереження Української православної церкви, яка була в кризовому стані. Він доводив, що криза була штучно створена тиском польської шляхти та католицького духовенства, задля послаблення ролі православ'я [53, с. 92]. Разом з тим Огієнко визнавав і внутрішні проблеми: зокрема, діяльність ставропігійних братств, підпорядкованих напряму Константинополю, нерідко ускладнювала роботу православних єпископів і сприяла хаотичному церковного управління. В той же час митрополит Іларіон підтримував думку греко-католицького духовенства про те, що головну роль у становленні православної ієрархії відігравала діяльність церковних організацій, які завдяки владі ставропігії – безпосередньо брали участь в управлінні церквою, перешкоджаючи роботі єпископів. З поширенням унії міська влада пов'язувала також і національне змагання під проводом Б. Хмельницького, метою якої було визволення

православних громадян від утиску. Саме з релігійних міркувань, утиски православної віри спричинили «безперервні втікання нашого козацтва на схід»[53, с. 91]. На доказ своєї правоти митрополит Іларіон навів слова Б. Хмельницького, який від самого початку повстання всюди наголошував, «що він боронить православну віру проти зневидженої всією Україною унії» [53, с. 92]. Окремо, дослідник описував утворення Української Греко-Католицької Церкви. Він вбачав у них головну перешкоду для формування незалежної Української державності. Майбутній релігійний поділ, спричинений унією, ослаблював єдність українського народу, руйнував національну свідомість і суттєво зменшував шанси на створення власної держави. Як зазначав І.Огієнко, що саме унія стала поштовхом до зближення України з Московською державою, що зрештою призвело до підпорядкування Києва Московському патріархатові у 1686 році та мало численні негативні наслідки для духовного життя українців [53, с.103]. Незважаючи на різні обставини, вчений був за відкритий діалог двох конфесій, народів та культур, прагнучи засуджувати лише релігійний вплив асиміляції. Те, що може виглядати суперечливістю, насправді свідчить про його динамічне бачення історії Української Греко-Католицької Церкви – адже вона істотно змінювалася протягом століть.

Як висновок цієї проблематики, зазначимо, що погляди вченого змінювались зі змінами в середині Церкви. Це відображало еволюцію його власних поглядів та з плином життя. Будучи активним громадським діячем ХХ століття, він пропагував ліберальні ідеї, визнавав багатоконфесійність України та захищав право кожного на свободу вибору релігії. Проте, проживаючи закордоном, в країнах Європи та Канаді, вчений обіймаючи високу посаду в ієрархії Православної Церкви, став її представником, розглядаючи православ'я як основу відродження української державності. З часом його погляди зазнавали подальших змін, що спричинило дискусії серед дослідників: одні вважали його прихильником релігійного ізоляціонізму, інші – послідовним прихильником політичних трансформацій.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової спадщини І.Огієнка приводить нас до наступних висновків. Проведений детальний аналіз, дає змогу розуміти, що Іван Огієнко створив цілісну наукову систему, яка об'єднала педагогіку, мовознавство та друкарство, які почали спільно взаємодіяти у єдиній концепції народної школи. Важливим чинником є те, що вчений жив і працював у надзвичайно важких життєвих умовах – між мовними заборонами, політичними переслідуваннями та еміграцією, в якій постійно мав обмеження в архівах та бібліотеках. У своїй концептуальній побудові він продовжував традицію українських культурних діячів ХІХ століття, проте не обмежувався засвоєнням попереднього досвіду. Педагогічна діяльність дослідника була нерозривно пов'язана з його науковими переконаннями. Як розробник концепції народної школи, вчений зробив її доступною до знань для усіх школярів різного віку. Період викладання І.Огієнка в українських вузах та закордоном, свідчила, що вчений здійснював спроби розширювати горизонти розвитку духовності та критичного мислення, не лише на українських дітей, але й тих, хто проживав в діаспорі. Діяльність вченого як організатора та редактора наукових видань, стало однією з найефективніших форм поширенню ним української ідеї. Створення та розвиток наукових журналів, які містили численні серії, засвідчували його системний підхід до формування наукової інтелектуальної еліти. Середовище авторів, які отримали можливість оприлюднювати власні дослідження та популяризувати українські видання, завдяки редакторській роботі науковця.

Обіймаючи посаду «міністра ісповідань» І.Огієнко заклав підвалини для державної політики в релігійному житті, відстоюючи потребу в українізації богослужінь та становленні української духовної освіти. Завдяки власним зусиллям, вчений зумів об'єднати політичну та духовну діяльність, що значно підсилила його роль у культурному й державному розвитку України.

Важливу складову спадщини І.Огієнка складало дослідження історії українського друкарства, в якому вчений вперше здійснив цілісний аналіз та простежив розвиток друкарської справи на українських землях від давніх часів.

Дослідник довів думку, що українська книга стала основою для формування національної свідомості та розвитку освіти українського народу. Зусиллями Огієнка історія книгодрукування перетворилася з фрагментарної теми на цілісний напрям дослідження, який фактично дав поштовх до становлення української бібліографії як окремої гуманітарної дисципліни. Особливої ваги набуває праця «Історія українського друкарства» І.Огієнка, що стала першою спробою системно впорядкувати історію розвитку української видавничої справи та сформувала основу сучасних книгодрукарських студій, яка зберігає методологічну цінність і сьогодні.

Вагомим постає внесок І. Огієнка у формування української національної ідентичності в діаспорному середовищі під час його життя та діяльності за кордоном. Опинившись в Європі, а згодом і в Канаді, вчений сформував науковий осередок, який об'єднав українців за межами батьківщини. Він широко розвинув зокрема видавничу діяльність, завдяки створенню та публікації науково-популярних праць, релігійних та перекладацьких матеріалів. Просвітницька робота, як митрополита Іларіона, стала основою організації суспільного життя для українців в діаспорі: він упорядкував структуру громад, розробив богослужбові тексти, систематизував традиції, підтримував розвиток парафіяльних шкіл та хори. Завдяки діяльності І.Огієнка українська громада мала власні культурні інституції закордоном, які забезпечували відчуття української ідентичності. У цьому сенсі внесок Огієнка виходить далеко за межі його особистих заслуг — він став гарантом збереження української традиції там, де її легко було втратити.

Церковно-релігійні студії, які формували І.Огієнка як релігійного діяча набували особливої уваги. Вчений одним із перших науковців системно об'єднав історію Церкви із історією народу, формуючи релігійне життя як обов'язковий елемент національного становлення українців. У його діяльності братства, церковні інституції, духовні традиції, богослужбова мова постають як складники єдиної культурної системи, які впливали на народ впродовж десятиліть. В працях релігійного спрямування І.Огієнка підіймав питання розколу

християнства, унійних процесів та становлення української богослужбової традиції. Вчений переконливо довів, що церковна історія, як така, була активним чинником творення та розвитку української ідентичності, яка була здатна існувати в умовах зовнішніх загроз, бездержавності та еміграції. Такий підхід дав змогу переосмислити місце Церкви в українській гуманітарній традиції: не як виключно релігійної інституції, а як духовно-інтелектуального центру, який задавав напрям і темп розвитку освіти та культури. Перекладацька діяльність І.Огієнка була спрямована на створення стилістично довершеної богословської української мови. Він практично поєднав церковну традицію та українську мову, відновивши терміни та унормовані мовні конструкції. Саме в цьому аспекті його внесок залишається актуальним і сьогодні, адже він дозволив переосмислити релігійну історію як невід'ємну частину українського культурного процесу.

Значний внесок вчений залишив і при створенні морально-етичної концепції, яка була спрямована на виховання цілісної та духовної особистості. І.Огієнко формував образ людини, яка поєднала в собі професійну компетентність, дисципліну та відповідальність. З огляду на це, його доктрина стала підґрунтям для педагогічних та релігійних поглядів, які формували національно свідому та освічену особистість.

У підсумку маємо всі підстави стверджувати, що І.Огієнко посідає провідне місце в українській гуманітарній думці. Його спадщина – це гармонійне поєднання науковця, педагога, культурного діяча та духовного провідника, рідкісний для української історії випадок, коли дослідницька, освітня та церковна діяльність не суперечать одна одній, а утворюють єдину концептуальну систему. Саме завдяки такій багатогранності його праці залишаються актуальними й сьогодні, формуючи не лише академічну традицію, а й ширше розуміння українського культурного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилипенко Л. Освітнянська та наукова діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ: Видавничий дім «Освіта», 250 с;
2. Мицик Ю. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). Києво-Могилянська академія, 2006. 568 с.
3. Ляховицький, В. Вони були першими. Початкова школа. 1977. № 9. С. 51–58.
4. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ: Наша культура і наука. 2007. 452с.
5. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка. 1998. 282 с.
6. Тимошик, М. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. Київ : Заповіт, 1997. 231 с.
7. Іларіон (митрополит). Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Вінніпег : Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. 168 с
8. Ляхоцька, Л. Л. Сучасні аспекти андрагогіки в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Серія історична та філологічна. Вип. II. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 2005. 256 с.
9. Огієнко, І. Історія української літературної мови / упоряд. М. Тимошик. Київ, 2004. 221 с.
10. Огієнко І. Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
11. Огієнко І. Великі роковини. 827 – 1927. Значіння праці святих Костянтина й Мефодія, 1927. 20 с.
12. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Вінніпег, 1970. 330с.
13. Огієнко І. Українська культура/ Київ, 1918. 273 с.
14. Кононенко П. Українська ідея в науковій спадщині Івана Огієнка. Київ, 2003. 360 с.

15. Огієнко І. Виховання дітей і молоді в українському дусі. Вінніпег, 1952. 481 с.
16. Михайлишин, Р. Дидактичні ідеї у педагогічній спадщині Івана Огієнка. Видатні українські педагоги. Вип. 1: Іван Огієнко. Львів, 2012. С. 113–124.
17. Огієнко І. Рідне писання. Українська грамати́ка/Ч.1. Основи Вкраїнського живопису: Підручник для 1-го року навчання. – К., 1918. 3 с.
18. Ткачук, О. Ідеї Івана Огієнка в сучасній практиці підготовки вчителя гірської школи. 2016. 4 с.
19. Огієнко, І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 126 с.
20. Вітвицька, С. Ідеї родинного виховання І. І. Огієнка і сучасна школа. Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей І. Огієнка : зб. наук. праць / ред. М. В. Левківський. Київ–Житомир : ЖДПУ, 2002. С. 125–129.
21. Плотницька О.В. Проблема формування духовної культури майбутнього вчителя. Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Зб. наук. пр. / За ред. проф. М.В. Левківського. – Київ-Житомир: 2002. 187–189 с.
22. Тимошик М. Знову про початки українського друкарства: до проблеми ствердження наукової концепції Івана Огієнка щодо витоків та етапів розвитку національного книготворення . 2012. 185-193с.
23. Черниш, Н. І. Українська писемність та мова у манускриптах і друкарстві : матеріали наук. конф. 2010.
24. Огієнко І. Загублений кременецький стародрук: «Синод Луцький» 1638 р.. Варшава. 1931. 26с.
25. Огієнко, І. Огляд українського язикознавства. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. 1907. Т. 80, кн. 5. С. 36–52.
26. Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. – Київ: Друкарня І-ї Київської друкарської спілки, 1908. 79 с.
27. Огієнко І. Двоїни української мови. Кам'янець-Подільський: Вид. Автора, 1918. 24 с.

- 28.Огієнко І. Головніші правила українського правопису. Кам'янець-Подільський: Друкарня УНІВ, 1919. 32 с.
- 29.Огієнко І. Українські шкільні молитви. – Варшава: Українська Автокефальна Церква, 1940. 15 с.
- 30.Шеремета, Н. Українське друкарство у студіях Івана Огієнка. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. № III. 2006. С. 37–44.
31. Огієнко І. Духовна освіта в Польщі. Варшава, 1932. 28 с.
- 32.Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. У персоналіях. К.: Донеччина, 1997, 320 с.
33. Мартіна О, Третяк Н. Реалізація принципів педагогіки партнерства в умовах упровадження Нової української школи (на основі педагогічних поглядів Івана Огієнка). Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : серія історична та філологічна. – Вип. XXI. 2024. 118-127с.
- 34.Лисаков, С. В. Феномен провідництва в освіті України (XIX — початок XXI століть). Бердянськ, 2021. 155 с.
- 35.Горбань, Т. Ю., Марчук, М. В. Основний контекст українського національно-культурного відродження 1917-1920 рр. Історіографія проблеми. Сторінки історії. Збірник наукових праць, вип. 17, К.: Політехніка, 2003, 180 с.
- 36.Блощук О. Професор Іван Огієнко. Слово вчителю, 2007, №1. С. 16-19.
- 37.Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Либідь, Духовна Україна (Збірка творів), 1994. 560 с.
- 38.Ляхоцька Л. Іван Огієнко. Шляхи національної освіти. Освіта і управління, 1998. №3. С. 163-167.
- 39.Єлагова Т. Художньо-естетична підготовка в системі педагогічної освіти в Україні (1917-1920 рр.) Рідна школа, 2004. №11, С. 56 – 58.
40. Петрушевич А. С. Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. Львів, 1874. 408 с.
- 41.Ржевська, З., Мірошніченко, О. Актуальність провідних ідей І. І. Огієнка для перебудови сучасної школи. Іван Огієнко й утвердження гуманітарної

- науки та освіти в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Житомир : Журфонд, 1997. С. 48–49.
42. Романюк А. Іван Огієнко – ідеолог та організатор національної системи освіти в Україні / А. Романюк // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості (до 115-річного ювілею видатного вченого) : наук. доповіді Всеукр. конф. 16–17 січ. 1997 р. – Київ : Вид-во Київ. між регіон. ін-ту удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 1997. – С. 68–73.
43. Огієнко І. Українська Церква за Богдана Хмельницького. 1647-1657. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 178 с.
44. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.
45. Войтович, В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. 644 с.
46. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Поділ єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її : історично-канонічна монографія 1952. 384 с.
47. Марчук В. Церква, духовність, нація. Івано-Франкіаськ, 2016. 459с.
48. Огієнко, І. Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 286 с.
49. Іларіон, митр. Книга нашого буття на чужині. Вінніпег, 1956, 8 с.
50. Недзельський, К. Іван Огієнко про роль релігії в українському національному житті. Монографія. Київ. 2001. 10 с.
51. Іванишин, В. Церква України. Церква і відродження нації. Дрогобич, 1990. С. 34–37.
52. Панько, О. Берестейська унія в оцінках І.Огієнка (митрополита Іларіона). Українське релігієзнавство, Львів, 2003. с. 88-96.
53. Антонович, В. Що принесла унія Україні. Стан Української Православної Церкви від середини XVII до кінця XVIII ст. Передмова митрополита Іларіона. Київ: Центр учбової літератури, 2022, 138 с.

54. Кочан, Н. «Проти надії вірую в надії»: Берестейська церковна унія і деякі проблеми сучасного розвитку Греко-Католицької (уніатської) церкви в Україні. Людина і світ, 1996, №3, 22 с.
55. Огієнко, І. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / упоряд.: Ляхоцький В. П., Московченко Н. П., Преловська І. М. Київ : Держкомархів України; УДНДІАСД, 2001. 477 с.